

İKTİSAT EKOLLERİNİN İKTİSADÎ BÜYÜME KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE MODELLERİNİN ANALİZİ

Dr. Levent AKSU*

Öz

İktisadi büyümeye iktisat ekollerinin de yaklaşımları farklı olmuştur. Fizyokratlara göre büyüme, kendiliğinden meydana gelen (spontane) bir olaydır. Kendiliğinden meydana gelen olay için kullandıkları formülü “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde ifade etmişlerdir. Fizyokratlar, bu açıdan liberal iktisadın temelini oluşturmuşlardır. A. Smith, iktisadî büyümeyi iş bölümüne dayalı olarak, emeğin veriminin artırılması sonucunda üretim miktarının ve sürecinin genişlemesi ile pazarın ve dış ticaretin ivmesiyle ortaya çıkan bir artış şeklinde yorumlarken; David Ricardo’ya göre büyüme, önce kendiliğinden ve otomatik olarak gerçekleşir, sonra ekonomi durgunluğa girer. Dış ticarete mukayeseli maliyetler veya üstünlükler teorisi temelinde toplam üretim miktarının ivme kazandırılarak büyümenin sağlanabileceğini belirtmiştir.

Schumpeter ise, iktisadî büyümeyi, nüfus ve tasarruf tesiri ile mevcut üretim vasıtalarının çoğalması ve genişlemesi olarak değerlendirmiştir. Marx ise büyüme sistemini, kapital birikimine dayandırmıştır. Teknik değişme ön planda rol oynarken, kapitalist birikim için tekrar-sürekli üretim gereklidir. Artı-değer elde etmek için kullanılan kapital birikime gidiyorsa, yeniden üretim sürecine girerek tekrara dayalı bir üretim söz konusu olmaktadır. Keynes ise, büyümeden söz edebilmek için, otonom yatırımlardaki bir artışın ülke gelirinde çarpan mekanizması kadar artış sağlayacağını, bu durumda büyüme emarelerinin görüleceğini öne sürmüştür.

Anahtar kelimeler: İktisat Ekolleri, İktisadi Büyüme, Klasik İktisadi Büyüme, Neo-Klasik İktisadi Büyüme, Keynesyen Büyüme, Model ve Yöntemler.

* Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Meslek Yüksekokulu Pazarlama Bölüm Başkanı.

Abstract**Economic Schools At The Subject Of Economic Growth;
It's Thinks And Model Analyses**

Economic schools have different approaches towards economic growth. According to phsyiocrats the growth itself is a spontaneous event. They have used a formula for describing this spontaneous event; "laissez faire, laissez passer". With this point of view they constructed the basis of the liberal economy. Adam Smith interpreted the division of labor on the basis of economic growth as labor productivity, and the process of increasing the amount of production as a result of the acceleration of the expansion of foreign trade with the emerging market in the form of an increase. According to David Ricardo growth before happens spontaneously and occurs automatically, and then he stated that the economy gets into recession. He also emphasized that the growth can be provided by accelerating of the total output with the help of the basis of the law of comparative advantages in foreign trade.

Schumpeter defined the economic growth as the proliferation and expansion of existing production with population and the means of saving. Marx relied the growth system on the accumulation of capital. Technical change plays a role at the forefront; there-continuous production is necessary for capitalist accumulation. If, for obtaining surplus value, the capital, which is used, starts to accumulate, it re-enters the production process that causes the repetitive production. Keynes, however, suggested that to talk about growth, rising in autonomous investment would cause an increase in the national income as much as multiplier mechanism, in this case indicators of the growth would occur.

Key words: *Economic Schools, Economic Growth, Classical Economic Growth, Neo-Classical Economic Growth, Keynesian Economic Growth, Model And Methods.*

Giriş

İktisatçılar ve iktisat teorisyenleri uzun bir süredir gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümelerini, büyümeyi etkileyen faktörleri ve bu faktörlerin hangi sebeplere dayandığını araştırmış ve bunların her birine model ve yöntemlerle sayısal bir nitelik kazandırmaya çalışmışlardır. İktisadi büyümenin kaynaklarını sayısal metotlarla ölçerek analiz etmişlerdir.

Ekonomik modeller, gerçek dünyanın basitleştirilmiş mantıksal bir yeniden sunumu veya temsilcisidir (<http://www.tek.org.tr/2003/5>; erişim tarihi: 10.10.2009). Bu bakış açısıyla toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmeye çalışmışlardır. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde planlama, ekonomistler tarafından ortaya konan belli bir modele bağımlı kalmayı gerektiren bir politikayı gerekli kılmıştır. İktisadi planlamada kişi başına düşen gelir düzeyinde bir büyümenin gerçekleşebilmesi, izlenen politikaların bir modele dayalı olarak ortaya konmasına bağlıdır. Bunun içindir ki, büyüme modelleri, azgelişmiş ülkelerin başvurdu-

ğu temel argümanlardan biri haline gelmiştir ve büyümeye bu bakış açısıyla yaklaşım gösterilmiştir.

Büyüme ekonomisi üzerine değişik tartışmalar günümüze kadar yapılagelmiştir. İlk olarak büyümenin nicelik artışına bağlı analizler geliştirilmiş, son dönemlerde ise, nicelik artışı yanında nitelik artışına dayalı analizler de geliştirilmiştir. Özellikle “sanayi devrimi” sürecinde nicelik artışına önem verilirken, temel amaç sadece üretimi, sermayeyi ve işgücünü miktar olarak arttırmaya yönelik politikalar oluşturmaktır. Günümüzdeki makro iktisat politikalarında, toplum refahının yükseltilmesi, bununla birlikte istihdam ve işsizlik, gelir dağılımı, sosyal adalet, sosyal güvenlik, kişi başına gelirin yükseltilmesi, doğal kaynakların ve toprakların kullanımı, kültürel değişim ve gelişmeler, sendikacılık ve diğer demokratik haklar gibi konular önem kazanmıştır.¹

Çalışmanın bu kısmında, aşağıdaki tabloda iktisadi ekol temsilcilerinin büyüme konusundaki görüş ve yaklaşımları tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır.

Tablo 1: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri A. Smith (1776) D. Ricardo (1817) T.R. Malthus (1799)	İşbölümü Artık Değerin yatırıma dönüşmesi Artık Değerin yatırıma dönüşmesi	Sınırlı büyüme, Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme, Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
J. M. Keynes (1930)	Talep ve tüketim ağırlıklı model oluşturmuştur.	Beşeri sermayeyi ve teknolojiyi modelinde ihmal etmiştir. Eksik istihdamda ekonomik dengeye gelineceğini belirtmiştir.
K. Marks (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kâr oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-39)	Yenilikler	Kararsız büyüme, Kararsız denge
Post-Keynezyen Büyüme Mod. R. Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız Denge
Neo-klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal Kaynaklar ve Çevre Korunması	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sorunlu büyüme
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi ve tarihsel gelişimin dikkate alınması
Sanayi Bölgeleri Modeli G. Becattini (1991)	Sınai ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: Berber, 2006:52'deki tablodan alınmıştır. Ayrıca bkz: Mızrak, Nihal Y. Ara-
lık 2007, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi: 21'deki tabloya bakınız.

¹ Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3.Basım, s. 6-7, Trabzon 2006.

1. Merkantilist İktisadî Büyüme Modeli

Merkantilistler² (1450-1750), millî servetin arttırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve sömürgeciliğin geliştirilmesi amacıyla, fazla nüfus (ya da nüfus artışı) taraftarı idiler. Artan nüfusun maliyetleri düşüreceğini ve bunun ihracatı arttıracığı düşüncesindeydiler. Böylece sanayileşme ve kalkınma imkânlarının gelişebileceğini savunmuşlardır.³ Bu iktisadî düşüncenin ana felsefesi; *“ihracatı teşvik yoluyla, hammadde ve altın birikimi sağlamak ve devletin millî servetini ve gücünü arttırmak, bunun yanın-da müdahaleci ve yabancı ekonomilere karşı korumacı makro ekonomik politikalarını savunmuşlardır.”*⁴ Merkantilistler, iktisadî büyümeyi ve kalkınmayı şu faktörlere dayandırmışlardır:

- a) Hızlı nüfus artışı,
- b) Düşük ücret politikası,
- c) Düşük faiz haddi,
- ç) İhracatın artması yani ticaretin geliştirilmesi,

d) Para arzının çoğalmasına yani emisyonun genişlemesine (bu görüşe göre, para miktarının çoğalması istihdam hacmini genişletir, azalması ise daraltır),

e) Sömürgecilik politikası (Böylece sömürge ülkeleri, kapitalist ülkelere hammadde ve besin maddeleri bakımından önemli kaynaklar sağlar).⁵

Merkantilizm düşüncesinin gelişmesinde ve sonraki düşünceleri etkilemesinde rol oynayan başlıca faktörleri özet olarak şöyle belirtebiliriz:

1. Teknik alandaki gelişmelerin sanayi sektörüne uygulanması, el sanatları ürünlerinin (manuel üretim tarzı) fabrikasyon ürünlere (seri üretim tarzı) yenik düşmesiyle birlikte sanayi kapitalizminin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

2. Toplumsal yapıda önemli değişimler görülmüştür. Ticaret burjuvazisinin (gezici ve sabit tüccarlık yapılanmasının) yerine sanayici - kapitalist tarzı üretici bir sınıf ortaya çıkmıştır.

3. Devlet müdahalelerine güven azalmış, rekabet şartları devlet aleyhine gelişmiştir. Bu durum ister istemez özel girişimciliği cesaretlendirmiş ve liberal iktisadın değer ve itibar kazandığı süreci oluşturmuştur.

4. Tüketiciler ve üreticiler arasında *“bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”* düşüncesi iktisadî yapıda önem kazanmış ve fizyokratların görüşünü destekleyen izdüşüm görüşler oluşmaya başlamıştır.⁶

² Önemli merkantilist düşünürler; Petty (1628-1687), Colbert (1616-1683), Bodin (1530-1590), Montaigne (1523-1592).

³ Ali Özgüven, *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Yayınları, s. 2-3, 53, İstanbul 1988.

⁴ Müfit Akyüz-Nesrin Ertel, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Dünya Yayınları, 3. Basım, s. 228-229, İstanbul 1990.

⁵ Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁶ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 54-55; Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Töre Devlet Yayınları, s. 51-60, İstanbul 1981.

5. Bütün ülkelerin uzmanlaşma ve ticaret yoluyla kendilerini eşanlı zenginleştirebileceğini düşünseler de, iktisadi büyüme teorisine doğrudan katkı yapmamış, ancak dolaylı olarak katkı yaptıklarını söylenebilir. Bu sağladıkları katkının temel özelliklerini belirtmek gerekirse; iç pazarları genişleterek, şehirlerarası vergileri kaldırarak, malların serbest dolaşımını sağlayarak, tek tip vergi uygulaması ve hareketli olan işgücü göçü ve mal hareketlerine imkân sağlayarak iktisadi büyümeye katkı sağlamışlardır.⁷

2. Fizyokrat İktisadî Büyüme Modeli

Fizyokrat iktisadî büyüme modeli, bir grup Fransız tarafından ortaya atılmış iktisadî düşünce akımıdır.⁸ Bu akımın kurucusu François Quesnay'ın 1758 yılında yayınladığı *“Ekonomik Tablo”* (Tableau Economique) adlı çalışması ile bir ülkenin ekonomik yapısı ve birimlerini sistematik olarak, insan vücudundaki kan ve damara benzeterek açıklamıştır.⁹ Ülke ekonomisinin büyümesinde, mal hareketleri ve üretim süreci etken araçlardır ve kendiliğinden meydana gelen (spontane) bir olaydır. Bu durumu; *“bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine yürür”* şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁰

Fizyokratlar, Merkantilistler gibi servetin ve büyümenin kaynağını araştırmışlar, fakat Merkantilistlerden farklı olarak servetin mübadeleden (dış ticaretten) değil, üretimden doğduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre servet birikimi ve büyümenin kaynağı *“tarımdaki iktisadi artıktır.”* Ülkenin iktisadî büyümesinde ve servet birikiminde atbaşı oynayan tek verimli olan sektör tarımdır.¹¹

Fizyokratların iktisadî düşünce okulu, liberal iktisat düşüncesinin temelini oluşturmuş olup¹², bu düşünce gereği özel mülkiyet ve ücretli işçi kesimi bulunmaktadır.¹³ Ekonomi dışı kapalıdır ve dolayısıyla dış ticaret yoktur. Bunun yanında, devlet müdahalesine gerek görmemişlerdir. Klasik iktisatçılar da özellikle bu son görüşten bir hayli etkilenmişlerdir. Fiz-

⁷ Ersan Bocutoğlu, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Murathan Yayınevi, 1. Basım, s. 21-22, Trabzon 2012.

⁸ Bu düşünce akımının öncüleri, Gournay (1712-1759), Turgot (1726-1781), Baudeau (1730-1792), Nemours (1739-1817) sayılabilir.

⁹ Dr. F. Quesnay'ın tablosunun oluşumunda, kanın vücuttaki dolaşımından esinlenerek; *“Kalpten pompalanan kan tekrar kalbe geri döner”* düşüncesiyle oluşturmuştur. Yani tarım sektöründen alınan hasıla, tekrar girdi olarak tarım sektörüne geri döner. Bu eserinde servetin doğuşu ve birikimi için gerekli artığın ortaya çıkışı ve toplumdaki sınıflar arasındaki dağılımını temel alan bu ekonomik tablo ile toplumu *üç sınıfa* ayrılmıştır:

- Toprağı işleyen ve üretimi yapan sınıf (Gerçek üretimi bizzat yapan ve büyümeyi sağlayan sınıftır).
- Toprak mülkiyetini elinde bulunduran sınıf.
- Tüccar ve zanaatkarların oluşturduğu çok kısır bir sınıf. (Özgüven, 1991:65).

¹⁰ Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, 15. Baskı, s. 317, Bursa 2009.

¹¹ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

¹² Ali Özgüven, *İktisada Bilimine Giriş*, Filiz Kitabevi, 6. Baskı, s. 3, İstanbul 1991.

¹³ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

yokratlar, tarımda büyümeyi hızlandırmak amacıyla teknoloji kullanımını ve bilimsel araştırmaları özendirmişler; ihracatın tarımı uyardığı ve böylece üreticilerin gelirini arttırdığı ve makro düzeyde büyüme sağladığını öne sürmüşlerdir.¹⁴

Ayrıca tarım ürünlerinin ihracatına ve ucuz olarak satılmasına karşı çıkmışlardır. Ülkenin gelirinin azalacağını düşünmüşlerdir. Çünkü onlara göre, “tarım” tek verimli sektör olduğundan bu sektöre ağırlık ve önem vermişler büyümenin kaynağı olarak düşünmüşlerdir. Ekonomi de net sermaye birikimi yoktur. Bu durumda yapılan tasarruflar ancak mevcut sermaye kapasitesinin muhafazası ve amortismanı için yapılmakta olup, “ekonomik tablo” iktisadî büyüme olgusunu dikkate almadığı görülür, para ve malların bir yıllık dönemde sınıflar arasındaki dolaşımını ele alıp incelemişlerdir.¹⁵

Fizyokratların “ekonomik tabloları” ile, daha sonraları Walras tarafından öne sürülen, ekonomik faaliyetlerin karşılıklı bağımlılığını içeren “Genel Denge Teorisi”, Leontief’in “Endüstriler Arası İlişkiler” (Girdi - Çıktı Tabloları) konusunda geliştirdiği çözümleme teknikleri ve Keynes’in geliştirdiği “Millî Gelir ve Harcamalar Teorisi”nin temeli Quesnay’in “Ekonomik Tablo” çalışmasına dayandırılarak oluşturulmuştur.¹⁶

Fizyokratların, düşüncesindeki “tek vergi teorisi”, net hasıla anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisinin temel geliri topraktan sağlandığı için sadece tarım sektörü vergilendirilmiş ve imalat sanayi vergilendirme dışı bırakılmıştır.¹⁷ Bu iktisadî düşünce okulu, sanayi ve ticareti artı değer yaratmayan sektör olarak değerlendirmeleri sadece “tarım (artı değer yaratan) ağırlıklı” bir iktisat politikaları oluşturmaları, bu ekolün büyümenin kaynağı (servet birikimi yaratan) olarak tek bir sektöre bağlamasına sebebiyet vermişlerdir.¹⁸

3. Klasik İktisadî Büyüme Modeli

3.1. Adam Smith’in İktisadî Büyüme Modeli

Adam Smith’in oluşturduğu büyüme modeline göre, ekonomik yapıda örgütsel bir işbölümüne dayalı olarak teknolojik ilerlemenin sağlandığında, bu emeğin verimliliğinin de artmasına neden olacaktır. Emeğin verimliliğindeki artış da, ekonomideki hasıla artışına dolayısıyla ülkenin ekonomik yapısında bir zenginleşmeyi ve refah artışını getirecektir. Hasıla artınca pazarın büyüklüğünün genişlemesine ve talebin artması söz konusu olacaktır. Ekonomik yapı bu rasyonel ve dengeli bir işbölümü ile daha bü-

¹⁴ Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁵ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁶ Ergül Han, *İktisada Giriş 1*, Nobel Yayınları, 6. Basım, s. 31, Ankara 2006.

¹⁷ Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 66-67.

¹⁸ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

yük bir pazar yapısına kavuşarak büyüme trendine girecektir.¹⁹ Adam Smith iktisadi büyümeyi iki ana kaynağa bağlamaktadır; bunlardan birincisi “*sermaye birikimi*” iken, ikincisi, emeği sınıflandırarak “*verimli-verimsiz*” diyerek ayırmasıdır. Klasikler döneminde henüz milli gelir muhasebesi gelişmemiş olduğundan (iktisadi büyümenin reel milli gelir artışı olduğu bilinmemesine rağmen) milletlerin zenginliği ve servetinin artması, ona göre iktisadi büyüme anlamına gelmekteydi. Mübadele için üretim yapan bir ekonomi de, ulaştırma ve haberleşme ve serbest ticaret tarafından belirlenen piyasa büyüklüğü, işbölümüne yol açmakta, işbölümü verimli emek harcamak suretiyle, milletlerin zenginliğini arttırmaktadır.²⁰ Adam Smith’in iktisadi büyüme sürecini şu şekilde belirtmek mümkündür:

“*Fazla Kaynak → Düşük Sermaye Stoku → Yüksek Kâr Oranı → Sermaye Stoku Artışı → İşgücü Talebi Artışı → Ücret Hadleri Artışı → Sermaye Stoku ve Nüfusun Maksimuma Ulaşması → İktisadi Büyüme.*”²¹

Klasik iktisatçılar büyüme için gerekli olan şartları şöyle belirlemişlerdir; “*Toplumsal ve kültürel çevre, politik yönetim, teknik yeniliklerin yapılması ve uygulanmasına elverişli şartlar, piyasanın yeterliliği ve genişliği ile piyasa ekonomisinin varlığı*”²², bu etkenlerin büyümeyi sağlayacağına ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekmeyeceğine inanmışlardır. Dolayısıyla, iktisadi büyümenin kaynağı ve servet birikimi olarak iktisadi faktörlerin akılcı kullanımı yanında tarım, ticaret, her türlü iktisadi üretim ve ülkeler arası dış ticaret gibi iktisadi faaliyetleri büyümenin kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.²³

İktisadi büyümenin ve toplumun refahının artışı, üretim artışında gizlidir. Dolayısıyla ekonominin “*arz yönüne*” ağırlık vermesi ve her arzın kendi talebini yaratacağı görüşünü öne sürmesi “*toplam talep*” kavramını ikinci plana atmıştır.²⁴ Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerin büyüme sürecini açıklayamamak ve az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecine etki eden faktörleri belirleyememektedir. Ayrıca modelde, kullanılan varsayımlar günümüz ve daha önce yaşanan büyüme deneyim ve yapılarına uymamaktadır. Bu bağlamda, devletin müdahale etmediği bir piyasa yoktur, tam istihdam ve tam rekabet piyasası koşullarının oluştuğu bir ekonomiye rastlanmamıştır. Bu modelin tek önemli yanı ilk kez büyümenin model olarak ele alınıp incelenmiş olmasıdır.²⁵

¹⁹ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, s. 5-23, İstanbul 2008.

²⁰ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

²¹ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 58.

²² Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, s. 100, İstanbul 1991.

²³ Ersan Bocutoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

²⁴ Vural Savaş, *Politik İktisat*, Beta Basım Yayın, 2. Baskı, s.182, İstanbul, Eylül 1994.

²⁵ Yalçın Acar, *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Vipış Yayınları, s. 65-66, Bursa 2002.

3.2. Thomas R. Malthus'un İktisadî Büyüme Modeli

Thomas R. Malthus, ekonomide meydana gelen reel hasılayı toprak ve işgücüne bağlamıştır. Ancak toprağın miktarı sabit olduğundan, reel hasıla miktarı nüfus artışına bağlı olarak artacaktır. Malthus, iktisadî büyümeyle etkileyen faktörleri dört temel noktada özetlemiştir.²⁶

1. Nüfus artışı (nüfus geometrik olarak katlanarak artarken, gıda ve ihtiyaç ürünleri aritmetik olarak tek tek artmaktadır).

2. Tasarruf artışı

3. Toprağın verimliliği

4. Teknolojik yenilikler (makineleşmenin üretimdeki etkisini vurgulamıştır).

Modele dinamiklik kazandıran özellik, nüfus-ücret ilişkisinde, ücretler artınca nüfusunda artacağı varsayımdır. Ancak günümüzde, Thomas Malthus'un teorisini geçersiz kılan gelişmelerin ortaya çıkması; yaşam seviyesinin ve kişisel gelirin yükselmesi, eğitim oranı artışı, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve genişlemesi, hijyenik bir toplum oluşturma bilinci vb. sosyal gelişmelerin meydana gelmesi, ölüm oranlarının düşmesine, çocuk ölümlerinin azalmasına ve buna bağlı olarak ülkelerde teoride ortaya konan aşırı ve geometrik nüfus artışının ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Bu açıdan ortaya konan teorik yaklaşım hem mantıksal, hem de ampirik olarak geçersizdir.²⁷

Malthus'un kurduğu nüfus teorisinin hem o dönemdeki toplumlarda (Osmanlı İmparatorluğu'nda, Amerikan Yerlilerinde ve Pasifik Ada Toplumlarındaki incelemelerde), hem de günümüz toplumlarında bir evrensel geçerliliğinin olmadığı saptanmıştır.²⁸ Ayrıca, "ücretlerin tunç yasası"nda, ücretlerin sadece arz yanlı olarak belirlendiğini açıklamaları gerçeklerle uyuşmamaktadır.²⁹ Teknolojik ilerlemenin fert başına hasıla düzeyini etkileyeceğini belirtmiş olması da bir başka eleştirilecek durumdur.³⁰ Günümüzde ücretler, iktisadî büyüme sürecinde ve sanayi yapılanmasının değişmesiyle hem arz, hem de talep tarafından birlikte belirlenmektedir.³¹

3.3 David Ricardo'nun İktisadî Büyüme Modeli

David Ricardo'ya göre büyüme önce kendiliğinden ve otomatik olarak gerçekleşir, sonra ekonomi durgunluğa girer. Dış ticarete mukayeseli maliyetler veya üstünlükler teorisine dayandırarak toplam üretim mikta-

²⁶ Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 76-79, 1991; Ertuğrul Deliktaş, "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 92-102, İzmir 2001; David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çeviren: B. Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, s. 359-383, İstanbul 2008.

²⁷ Muhteşem Kaynak, *Büyüme Teorileri Giriş*, Gazi Kitabevi Yayınları, s. 27, Ankara 2009.

²⁸ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 87; Levent Aksu "Dünyada ve Türkiye'de Nüfus Analizleri", *Sosyoloji Konferansları*, 25. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, s. 236-237, İstanbul 1998.

²⁹ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 27.

³⁰ Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 76.

³¹ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 27.

rı arttırılabilir, böylece büyüme nisbi olarak gerçekleşir.³² Ricardo, iktisadî büyüme sürecinde üretim girdileri arasında bölüşümü belirleyen kanunları incelerken, kendi adını taşıyan büyüme teorisini kurmuştur.³³ Ricardo'nun iktisadî büyüme teorisinin temel kıstasları şunlardır:

1. Tam rekabet,
2. Tam istihdam,
3. Devletin ekonomik hayata karışmaması,
4. Tarımda azalan verimler kanununun geçerli olması,
5. Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine bağlı iken, uzun dönemde ise asgari geçim düzeyine bağlı olması (burada Malthus'un nüfus teorisi etkisini gösterir),
6. Sanayide ise artan verimler kanununun geçerli olmasıdır.³⁴

Ricardo, nüfus artışına paralel olarak üretim artışının gerçekleşeceğini, böylece büyüme sürecine geçileceğini ve bu süreçte kârların çok yüksek olacağını ifade etmektedir. Kârların artması sonucunda elde bulunan tasarruflar yatırıma yönlendirilir ve sermaye birikimi artmaya başlar. İşçi ücretleri de bu durumdan etkileneneğinden cari ücretler de asgari geçim ücretinin üstüne çıkacaktır.³⁵ Bununla birlikte eninde sonunda kârlar düşecek, sermaye birikimi ve iktisadî büyüme duracaktır. Bu durumun gerçekleşmesinde, “Azalan Verimler Kanunu” etken faktördür.³⁶ Smith ve Ricardo'nun iktisadî büyüme modelinde birleştiği ortak görüş, emek faktöründe artan verimler kanunu geçerli iken, tarımda ise azalan verimler kanununun geçerli olacağıdır.³⁷

Ricardo'nun modeline yapılan en büyük eleştiri, bir ekonomi devamlı tam istihdam ve tam rekabet şartlarında olduğu varsayımının gerçeklere ve tecrübelerle uymamasıdır.³⁸ Ayrıca, “azalan verimler yasası”, büyüyen bir ekonomide faktör paylarının trendini ve sürece dayalı bir büyüme modeli kurabilmek açısından yetersizdir.³⁹

3.4. J.B. Say'ın İktisadî Büyüme Modeli

J. Baptiste Say'a⁴⁰ (1767-1832) göre, iktisadî büyüme için üretimin arttırılması, üretimin arttırılması içinde sanayileşmenin temellerinin atılması

³² Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 12-14, 1991.

³³ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 98, 1991.

³⁴ Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 12, 1988.

³⁵ David Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev: B. Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, s. 129-144, İstanbul 2008.

³⁶ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 68.

³⁷ Adam Smith, *a.g.e.*, s. 108-160; David Ricardo, *a.g.e.*, s. 129-144.

³⁸ Erdoğan Alkin, *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 54-55, İstanbul 1987.

³⁹ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁰ İngiliz klasik okulu A. Smith ile gelişirken, Fransa'da klasikçilerin temsilcisi Say ile olmuştur. Müteşebbis ve ilk Fransız iktisat profesörüdür. İktisadî liberalizmi benimsemiş ve “her arz talebini yaratır” düşüncesini ortaya atmıştır. Yani bir ekonomide toplam arz toplam talebe eşit olacaktır. TD=TS

gerekmektedir. Sanayide artan randımanlar (verimler) kanununu benimsemektedir.⁴¹ Fazla üretimin getirdiği sıkıntıları bertaraf etmek için ticarî faaliyet sahasının genişlemesine imkân sağlandığında, talep hacminin artmasının yolu da açılmış olacaktır. Teşebbüs hürriyeti ve yayılcılığı, yaratma gücü ve satış imkânları, durgun ekonomik hayatı canlandırıp geliştirirken, iktisadî büyümenin kapılarını da açacaktır.⁴² Say'a göre, müteşebbis önce verimli hizmetler piyasasında alıcı (talep eden), sonra mal ve hizmetler piyasasında satıcı rolüne girmiştir. Girişimciyi, üretim faktörleri ile mal piyasaları arasında bir köprü unsuru olarak görmektedir. Bu düşünce doğrultusunda, iktisadî liberalizmin temellerini oluşturan, "*Laisser Faire - Laisser Passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)*" görüşünü savunmuş ve bu görüşlerin iktisadî hayatta uygulanması konusunda Mahreçler Kanunu'nu⁴³ ortaya koymuştur.⁴⁴ Say'ın iktisadî büyüme teorisine yapılan eleştiriler, Mahreçler Kanunu çerçevesinde olmuştur. Çünkü her ekonomide tam istihdam ve tam rekabet koşullarının ideal olarak sağlanması mümkün olamamaktadır. Ayrıca büyüme modeliyle ilgili gerekli varsayımlar ortaya konmasına rağmen sadece üretime dayalı olarak, her arz kendi talebini yaratır düşüncesinden hareketle, mallar ve gelirlerin, reel ve nakdi akımların, arz ve talebin kendiliğinden tam kullanım durumunda (iktisadî yapı) dengeye geleceğini belirtmiştir. İktisadî yapının dengeye gelememesinin nedenini sadece işçilerin ücret düşüşlerindeki direnmesine bağlaması ve modelin bugünün şartlarını açıklamakta yetersiz kalması eleştirilecek bir diğer durumdur.⁴⁵

4. Karl Marx'ın İktisadî Büyüme Modeli

Marksist kapitalist büyüme sisteminde; "*Kapital birikimi önem arz eder. Teknik değişme ön planda rol oynarken, kapitalist birikim için tekrar-sürekli üretim gereklidir. Artı-değer elde etmek için kullanılan kapital, birikime gidiyorsa; yeniden üretim sürecine girerek tekrara dayalı bir üretim*

⁴¹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 106-107, 1991; Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 95, 1991.

⁴² Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 94-97, 1991.

⁴³ Mahreçler Kanunu; mahreç kavramı, mal ve hizmetlerin talebe arz edildiği bir yer bir sürüm alanıdır. Piyasa alanı, pazar kavramı anlamına gelmektedir. Bu kanunda, fazla üretimin krizlere neden olacağı öne sürülmüştür. Bir malın satıcısı sattığı bu malın karşılığında kazandığı para ile başka bir mal satın alacaktır. Böylece bir malın üretimi diğer mallara olan talebi doğurmaktadır. Piyasada tıkanıklık olmayacaktır. Bir ülkenin üreticileri ne kadar çok olursa, üretimde o nispette artar, mahreçlerde o derece kolay açılır ve geniş olur. Üretim kapasitesi (büyümesi) iki katına çıktığında, önce bütün piyasalarda malların arzı, bunun sonucunda para miktarı (emisyon hacmi) ve toplam talep iki kat artacaktır. Ekonomide tam istihdam vardır. Krizlerin ve dengesizliklerin nedeni; üretim yetersizliğindedir. Ekonomide arz - talep eşitliği gibi, tasarruf - yatırım eşitliği de bulunmaktadır. Mahreçler Kanunu üç varsayıma dayanır (Özgüven, 1991:97-98);

1. Fiyatlar maliyetlere eşittir,
2. Maliyetler gelire eşit olmalıdır,
3. Bütün gelirler harcanmalıdır.

⁴⁴ Müfit Akyüz-Nesrin Ertel, *a.g.e.*, s. 306; Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 107, 1991; Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 96, 1991.

⁴⁵ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 107, 1991.

söz konusu olmaktadır.⁴⁶ Marx'ın büyüme modelinde, büyüme hızını belirleyen üç önemli oran vardır.⁴⁷

$$1) \text{ Artı Değer Oranı } s/v, (a = s / v) \quad (1.7)$$

$$2) \text{ Kâr Oranı } s/(c+v), k = s / (c+v) \quad (1.8)$$

$$3) \text{ Sermayenin Organik Bileşimi } c/v, (b = c / c+v) \quad (1.9)$$

(s) işçiye ödenmeyen ücreti (artı - değeri), (v) işçiye ödenen ücreti, (c) sabit sermayeyi, (a) artı değer oranını ve (k) kâr oranını simgelemektedir. Büyüme kâr oranı belirlemektedir. Kâr oranını belirleyen iki unsur vardır. Bunlar, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimidir. Buna göre denklemi şöyle yazabiliriz:

$$k = s/(c+v)^{48} \quad (1.10)$$

Artı-değer oranı sabit varsayıldığında, süreç içerisinde teknolojik yeniliklerden kaynaklanan sermayenin organik bileşimi (c/v) ve kâr oranının düşmesine neden olacaktır. Kâr oranı sıfır olduğunda ise yeni yatırımlar ortaya çıkmayacak ve ekonomik buhran kaçınılmaz olacaktır.⁴⁹ Gayri safi yatırımdaki artış sonucu, üretim tekniğinin değişerek; sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve emek veriminin artması iktisadi büyüme sağlayacaktır.⁵⁰ Artı-değer oranı ile kâr oranı arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Ortalama kâr oranı ile sermayenin organik bileşimi arasında ters yönlü bir ilişki vardır.⁵¹ Marx'a göre, sermaye birikiminin iki sonucu bulunmaktadır; birincisi, üretimde kapital yoğunluğunun artması kârların düşmesine sebep olurken, ikincisi ise, kapitalin gittikçe daha az elde toplanmasıdır. Giderek artan tekelleşme sebebiyle, küçük kapitalistin giderek piyasadan çekileceğini ve bunların da yeni emekçiler olarak ortaya çıkacağını belirtmiştir.⁵²

Marx'a göre, kapitalistler arası rekabet durumu sermayenin organik bileşimini değiştirir. Bu da aslında büyüme anlamına gelmektedir. Sermaye birikimini belirleyen en önemli unsur, artı-değerin kapitale dönüşümüdür. Uzun dönemde kapitalizm kuralları geçerli olduğundan, kârların düşmesine ve yatırımların azalmasına sebebiyet vereceğinden, bu durumda iktisadi büyümede düşme görüleceği veya sınırlı bir büyüme olacağı görüşü vardır. Çünkü artı-değer oranının (üretim sürecinde kullanılan emek ve sermayenin üstündeki ve ötesindeki değer) sabit olduğu varsayılarak, zaman içinde (uzun periyotta) teknolojik yenilikler nedeniyle sermayenin organik bileşiminde bir artış görülür. Bu durum kâr oranla-

⁴⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 387, 1991.

⁴⁷ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 60; Hasan Gürak, *İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Yayınları, s. 79, Bursa 2006.

⁴⁸ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 60; Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 79.

⁴⁹ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁰ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 390, 1991.

⁵¹ Cafer Unay, *Genel İktisat*, Ekin Kitabevi, 2. Basım, s. 188-189, Bursa 2000.

⁵² Orhan Türkdöğen, *a.g.e.*, s. 160; Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 69-70; Metin Berber, *a.g.e.*, s. 93.

rının düşmesine sebebiyet vereceğinden ve sonunda kâr oranları sıfır olacağından, yeni yatırımlar meydana gelmeyecek ve büyüme duracaktır. Bunun sonucunda ise ekonomik yapıda dengesizlik ve kaos oluşacaktır.⁵³

Marx, teknolojik yeniliklerin büyümeyi nasıl etkilediğinden çok emeğin sömürsünün nasıl arttırıldığıyla ilgilenmiştir. Emek, aynı zamanda iktisadî büyümenin en önemli belirleyicisidir. Sermaye ise, emeğin ortaya koyduğu bir ürün olarak görülmektedir. Büyüme hedefinin gerçekleştirilebilmesi ancak tüm üretim araçlarının kamuya devredilmesi ile mümkün olacaktır. İktisadî büyüme yatırımların, yatırımlar da kâr oranının bir fonksiyonudur.⁵⁴ Marx'ın büyüme teorisine birçok eleştiri getirilmiştir. Özellikle üretim faktör paylarının ve kâr haddinin analizinde çelişkili durumlar bulunmaktadır.⁵⁵ Küçük işletmelerin zamanla ortadan kalkacağı ve orta sınıfında giderek işçi sınıfına dönüşeceği görüşü, günümüzün ekonomik yapısında geçersizdir. Günümüzün üretim sürecinde toplumun dinamik unsurunu taşıyan küçük işletmeler ve orta tabaka, Batılı ülkelerin ekonomik yapısında giderek güçlenen bir görünüme sahiptir. Ücretlerde devamlı düşme görüleceği düşüncesi de gerçekleşmemiştir. Ayrıca, beşeri sermaye kavramına da yer verilmemiştir. Marx, yeni teknolojileri sadece sömürüyü arttıran (ideolojik) bir etken olarak düşünmeyip, iktisadî büyümeye katkısı açısından ele alsaydı daha önemli bir büyüme modeli ortaya koyabilirdi.⁵⁶

5. J. M. Keynes'in İktisadî Büyüme Modeli

1930'larda dünyadaki büyük ekonomik buhranla ortaya çıkan "*Keynesyen ekonomi*" 1960'lara kadar pek çok devletin ekonomik yapısında egemen olmuştur.⁵⁷ John M. Keynes'in yazdığı "*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (1980)*" çalışmasında, devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmazdır. Bunda birçok faktör olmakla birlikte, ana neden toplam talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Keynes'in düşünceleri özellikle iktisadî büyüme modelleri ve diğer analiz araçlarının katılımıyla, pek çok devletin ekonomi felsefesinin temeli olmuştur. Keynes ekonominin başlıca görüşlerini özetlemek gerekirse:

1. Ekonomide tam istihdam dengesi tesadüfi bir dingedir ve sürdürülebilmesinin hiçbir garantisi yoktur. Devletin müdahalesi olmazsa, ekonomideki dengesizlik sürekli bir durum olabilir. Keynes, iktisatta makro

⁵³ Orhan Türkdöğen, *a.g.e.*, s. 146-152; Ali Özgüven, *a.g.e.*, s. 23-24, 1988; Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 371-375, 1991.

⁵⁴ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁵ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 365-366, 1991; Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 71; Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 82; Metin Berber, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁵⁷ Ercan Kumcu - Mahfi Eğilmez, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, s. 33, İstanbul 2005.

⁵⁸ Ergül Han, *a.g.e.*, s. 44.

analiz yöntemine yer vermiştir. Özellikle, millî gelir, tüketim harcamaları, sermaye birikimi, vergiler, dış ticaret gibi konuları incelemiş ve araştırmıştır.

2. Gerçekte fiyatlar ve ücretler kurumsal düzenlemeler ve ekonomik olmayan nedenlerle klasik iktisatçıların düşündükleri gibi özellikle aşağı doğru esnek olmayabilmektedir.

3. Her talep kendi arzını yaratır. Dolayısıyla önemli olan talep cephesidir. Ekonominin canlandırılması ve denetlenmesi ancak talep politikalarıyla yapılabilmektedir.

4. Klasiklerden farklı yönü, devletin ekonomiye müdahalesini ve rolünü kabul etmesidir. Devlet müdahalesi olmadan tam istihdama ulaşmak mümkün değildir. Tüketim ve yatırım harcamaları arasında optimal dengeyi ancak devletin ekonomiye müdahaleci politikaları ile sağlanacağını belirtmiştir. Bütçe denkliği, nötr vergi gibi politikalar doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre devlet bütçesinin açık veya fazla vermemesi için, artan ya da azalan oranlı vergilerin tercih edilebileceğini belirtmiştir.⁵⁹

Keynes, otonom yatırımlardaki bir artışın ülke gelirinde çarpan mekanizması kadar artıracağını bu durumda büyüme emarelerinin gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁶⁰ Keynes'in modelinde, ne teknolojik yatırımlara ve getirdiği yeteneklere, ne de nitelikli beşeri sermayeye yer verilmiştir. Keynes için, uzun dönem dengesi ya da kısa dönem dengesi pek önem arz etmez, kısa dönemde de veri girdilerle (veri teknoloji ve emekle) eksik istihdamda ortaya çıkan dengeden, bu girdilerle tam istihdamdaki dengeye nasıl ulaşılabileceğini inceler.⁶¹ Ona göre; "*Bir milletin zenginliği üretime dayalı olduğunu ret etmiyorsa da, üretimin ve tasarrufun ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemini ihmal etmiş, tüketim üzerinde odaklanmıştır.*"⁶² Tüketimin üretimi canlandıracağı görüşü, devletin bizzat kamu harcamaları yoluyla tüketimi canlandıracağı ve satın alma güçlerini destekleyerek yükselteceği görüşünü benimsemiştir.⁶³ Açıkça belirtmek gerekirse; Keynes, klasik ve neo-klasik iktisat görüşünden farklı olmak üzere, yeni bir iktisadî düşünce sistemin oturtmaya çalışmıştır.⁶⁴ Özetle şöyle belirtmek mümkündür; Keynes'teki büyüme kısa dönemli bir büyüme süreci şeklinde olup, bu şekilde bir büyüme analizi yapmıştır. Çünkü amaç, uzun dönemli büyümeyi incelemek değil, kısa dönemde

⁵⁹ Vural Savaş, *a.g.e.*, s. 191-206; Ercan Kumcu-Mahfi Eğilmez, *a.g.e.*, s. 33; Ergül Han, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁰ Sabri F. Ülgener, *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınları, 7. Basım, s. 309-310, İstanbul 1991.

⁶¹ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁶² Coşkun Can Aktan, *Yeni İktisat Okulları*, Seçkin Yayınları, 1. Basım, s. 31, Ankara 2004.

⁶³ Ergül Han, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁴ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 69-71; Ercan Kumcu-Mahfi Eğilmez, *a.g.e.*, s. 33.

veri (sabit) girdilerle eksik istihdamdaki dengeden, tam istihdamdaki dengeye nasıl ulaşılacağını ele alıp incelemektir.

Keynes teorisini arz ağırlıklı değil, talep ağırlıklı olarak kurmuştur. Keynes'in iktisadi büyüme modelinde ne teknolojik yatırımlara ve getirdiği yeniliklere ne de nitelikli beşeri sermayeye yer verilmiştir.⁶⁵ Bir ekonominin durgunluktan nasıl kurtulup, büyümeyi tetikleyen kaynakların ne şekilde ivme kazandıracağı konusuna ağırlık verilmiş, bu haliyle büyüme sürecinde bir ekonominin karşılaştığı sorunlara ve büyüme sürecine etki eden faktörlere girmemiş olması model şekil olarak eksik bırakmış ve modeli statik bir hale getirmiştir.⁶⁶ Keynes modelinde gelişmiş ülkeleri kullanması, az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecini dikkate almaması bir önemli eksikliktir. Bu bağlamda Keynes büyüme modeli, gelişmiş Batılı ülkelere özgü, efektif talep yetersizliğine bağlı işsizliği açıklaması, faal nüfustaki işsizliğin yüksek oranlarda seyrettiği az gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin nedenlerini ve giderilmesini bu modelle açıklanması mümkün değildir. İşte bu nedenle az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecinin nasıl oluştuğunu ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca enflasyonu sadece talep enflasyonuna bağlı olarak açıklaması bir başka eleştirilecek durumdur.⁶⁷

6. J. Schumpeter'in İktisadi Büyüme Modeli

Joseph Schumpeter büyümeyi temel olarak, teknolojik yeniliklere bağlamaktadır.⁶⁸ Bu yenilikler içsel bir durum arz eder görüşünü benimsemiştir, hatta kapitalizmin temelini de teknolojik yatırımlar ve bunların getirdiği yeniliklere dayandırmaktadır.⁶⁹ Schumpeter'e göre ekonomiyi büyütecek beş değişik yenilik söz konusudur:

1. Piyasaya yeni bir malın, mevcut bir malın yeni bir tipinin veya yeni bir kalitesinin sürülmesi,
2. Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması,
3. Yeni piyasaların bulunması,
4. Yeni bir hammadde veya yarı mamul kaynağının bulunması.
5. Endüstrinin yeniden düzenlenmesi; tröst, kartelleşme ve monopollerin engellenmesi.⁷⁰

Schumpeter'de, kapitalist ekonomik sistemin büyümesinde girişimciler ve teknik ilerlemelerin girişimciler tarafından uygulanarak üretime sokulması ve böylece ekonominin canlanacağı görüşü (kârların artırılarak,

⁶⁵ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁶⁶ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁷ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s. 285, 1991.

⁶⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 89; Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 71-73.

⁶⁹ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Books, s. 83, London, UK, 1970.

⁷⁰ Ali Özgüven *a.g.e.*, s. 137, 1988; P. Aghion - P. Howitt, *Endogenous Growth Theory*, MIT Press, s. 53, USA 1998; Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 71.

tasarrufların artacağı ve yatırımların genişleyeceği görüşü) vardır.⁷¹ Keynes gibi ilk önce ekonomiyi durgun bir yapıda düşünür, kârın ve faizlerin düşük olması girişimciyi yeni üretim teknikleri ve yeni ürünler ortaya koymaya zorlar, bu durumun ekonomi de üretimi canlandıracağını düşünmektedir. Durgun bir suya atılan taş gibi tüm ekonomik yapıyı canlandıracağını ve sermaye - emek oranındaki bu artışın tüm sektörlerle yayılarak yatırımları tetikleyerek büyümeyi gerçekleştireceğine inanmaktadır.⁷² Schumpeter'e göre kapitalizmin özelliği "yaratıcı yıkım" bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Yaratıcı yıkımın sebebi ise teknolojik yenilikler (inovasyon) olmaktadır.⁷³ Schumpeter, iktisadî büyümenin temel hareket noktasının teknoloji olduğunu belirtir. Bunun, kişi başına bilgi ile ölçülen, emekten veya sermayeden tasarruf sağlayacak zamanlar arası dışsallık etkisiyle uzun dönemde kişi başına gelir büyümesi üzerinde gerekli önkoşul olduğunu düşünmektedir.⁷⁴ "Teknolojiye 'dışsal bir unsur' olarak yaklaşmakta ve 'belirsizlik' özelliğini vurgulamaktadır." Schumpeter, neo-klasiklerle aynı görüşü savunur. Söz konusu firmalar teknolojik yenilikleri takip ederek kendilerine uygun olan teknolojileri satın alırlar. Schumpeter, neo-klasik yaklaşımdan farklı olarak teknolojik yenilik kavramının alanını genişletmiş, teknolojik yenilik kavramını sadece üretim sürecinde yeni bir tekniğin kullanılması olarak değil; aynı zamanda yeni bir malın üretilmesi, yeni pazarların açılması, yeni pazar örgütlenmelerine gidilmesi, yeni hammadde kaynaklarının bulunması gibi süreçleri de kapsayan 4 temel görüşe dayanan bir kavram olarak tanımlamış ve bunun üzerine teknolojik yenilik fikrini oluşturmuştur.⁷⁵ Marx'ın görüşünden ayrıldığı nokta ise, işçilerin refah seviyelerini arttırarak sürdüreceğini, ancak işçilerin güçlü örgütlenmesi ve aydınlarla birlikte hareket etmesi, sermaye ve müteşebbis kesime karşı güçlenerek sosyal siyaset politikaları izlemeleri sonucu çatışma olmadan (Marx'dan ayrılarak) sosyalizme geçileceğini belirtmesidir.⁷⁶

7. Harrod - Domar'ın İktisadî Büyüme Modeli

Harrod, eksik istihdam dengesinden yola çıkarak, tam istihdam dengesine ulaştıracak büyümenin koşullarını araştırırken⁷⁷; Domar ise, tam istihdam dengesinden yola çıkarak büyümenin sürdürülebilmesini sağlayacak olan koşulları araştırmıştır.⁷⁸ Birbirlerinden bağımsız olarak ha-

⁷¹ Ali Özgüven *a.g.e.*, s. 136, 1988; Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁷² J. A. Schumpeter, *a.g.e.*, s. 83.

⁷³ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁷⁴ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 137.

⁷⁵ Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 71-74.

⁷⁶ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁷ R. F. Harrod, "An Essay In Dynamic Theory", *Economic Journal*, Vol: 49, s. 14-33, 1939.

⁷⁸ E. D. Domar, "Capital Expansion, Rate of Growth and Employment", *Econometrica*, Vol: 14, No: 2, s. 137-147, 1946.

zırladıkları büyüme modelleri; sebep sonuç açısından ulaştıkları varsayımlar nedeniyle paralellik taşımaktadır, bunun için birlikte anılmaktadır. Harrod ve Domar modelleri özünde aynı olmakla beraber, aralarında şöyle bir fark vardır. Harrod, eksik istihdamı hareket noktası seçip tam istihdama ulaşmayı sağlayacak şartlar üzerinde dururken, Domar ise, tam istihdam durumundan hareketle bunun akım halinde süreç olarak korunması için gerekli şartları ortaya koymaktadır.⁷⁹

Harrod-Domar büyüme modelinin, nüfus artışı ve teknik ilerleme gibi dış (eksojen) değişkenlere bağlı olduğu tam istihdam durumundaki ekonomileri ele alan uzun dönem denge teorisidir.⁸⁰ Domar (1946); büyümeyi, yatırım (I), yatırımın potansiyel sosyal ortalama verimliliği (σ) ve çarpanın ($1/1-c$) değerine bağlamıştır. Keynesçi iktisadın tasarruf-yatırım teorisine dayandırıldığı bu modelin, Keynesçi iktisattan ayrılan özelliği, temel vurgusunun dinamik bir ekonominin uzun dönemde istikrarlı büyümesi üzerine yapılmış olmasıdır. Harrod birbirinden farklı üç büyüme oranı kabul etmektedir.

1. Gerekli büyüme hızı,
2. Fiili büyüme hızı,
3. Doğal büyüme hızıdır.⁸¹

Keynes'in kısa dönemli statik analizini uzun dönemli olarak genişletmeye yönelik olan Domar'ın büyüme modeli, yatırımların büyüme üzerindeki etkilerini daha geniş kapsamlı olarak ele almıştır ve bu maddeye göre bir ekonomide yapılan yatırım harcamaları iki önemli etkiyi meydana getirir:

1. Ekonominin arz yönünü ilgilendiren, Kapasite Artırıcı Etkisi.
2. Ekonominin talep yönünü ilgilendiren, Gelir Artırıcı Etkisi.⁸²

Harrod'un büyüme modelindeki temel varsayımları 7 maddede belirtmek mümkündür:

1. Net tasarruflar (S_t), aynı dönemdeki millî gelirin (Y_t) sabit bir payıdır. Dolayısıyla, ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşittir.
2. Ekonomi dışı kapalıdır (İthalat ve ihracat yoktur).
3. Fiyatların genel düzeyi değişmemektedir.
4. İşgücünün işe katılma oranı nüfus tarafından belirlenmekte ve dışsal bir etkiye sahiptir.
5. Üretim yalnızca sermayenin bir fonksiyonudur. Sermaye (K) ve emek (L) arasında tek ve sabit bir faktör bileşimi olarak değerlendirilmiştir.
6. Ekonomide tek mal üretilmektedir ve gecikme yoktur.
7. Gelir, tasarruf ve yatırım kavramları toplulaştırılmış kavramlardır ve net olarak açıklanmamıştır.⁸³

⁷⁹ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁰ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 204-205.

⁸¹ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 96-97; Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁸² Metin Berber, *a.g.e.*, s. 109; Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 84.

⁸³ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 71-72.

Harrod-Domar'a göre temel büyüme kaynağı olarak tasarruflar, sermaye-hasıla oranı ve yatırımlar baş etkindir.⁸⁴ Domar, 1947 yılında yayınladığı “*expansion and employment*” (Büyüme ve İstihdam) adlı makalesinde bir zaman sürecinde tam istihdamı sağlamanın gerektirdiği milli gelir büyüme oranını dikkate almaktadır. Yatırım artışlarının milli geliri ve üretim kapasitesini nasıl arttıracacağı üzerine çalışmalar yapmıştır.⁸⁵ Harrod-Domar modelinde; iktisadi büyüme, tasarrufların bir fonksiyonudur. Buna göre fonksiyonu şöyle yazabiliriz:

$$g = f(sY)^{86} \quad (1.11)$$

Harrod-Domar modelinde ex post yatırımlar, ex ante tasarruflara eşit olmalıdır.

$$I_{\text{expost}} = S_{\text{exante}} = Sy \quad (1.12)$$

İstikrarlı - dengeli büyümenin olabilmesi için bir denklem yazmak gerekirse;

$$g=s/v=n^{87} \quad (1.13)$$

Sonuç olarak I = S eşitsizliği nedeniyle denge bozulduğunda, istikrarsızlık olacak, büyümede duracaktır.⁸⁸ Harrod - Domar büyüme modeline göre, bir ekonominin fiyat istikrarını koruyarak büyüebilmesi için yatırımların kapasite artırıcı etkisi ile gelir artırıcı etkisinin; tam istihdamı koruyarak büyüebilmesi için de fiili büyüme, garantili büyüme ve doğal büyüme oranlarının birbirine eşit olması gerekir.⁸⁹ Ancak, sermayenin marjinal etkinliği, marjinal tasarruf ve tüketim eğilimi, nüfus artış oranı ve beklentiler zamanla değişeceğinden bu koşulların piyasa şartlarında kendiliğinden sağlanması pek mümkün değildir. Dolayısıyla bir düzenleyici güç olarak devletin ekonomiye müdahale etmesi istenir. Bu sorunları gidermeye yönelik yapılan çalışmaların ise neo-klasik büyüme modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁹⁰ “*Harrod - Domar'ın büyüme hesaplamaları az gelişmiş ülkeler için değil, daha çok Batılı ülkeler için kullanılan yöntemleri formüleştirmiştir.*”⁹¹

⁸⁴ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 52.

⁸⁵ E. D. Domar, “Expansion and Employment”, *American Economic Review*, Vol: 37, s. 34-55, (March), 1947.

⁸⁶ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁷ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁹ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 183-187; Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 423-424; Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁹⁰ İlker Parasız, *İktisadi Büyüme Teorileri*, Ezgi Yayınları, s. 143, Bursa 2003; Metin Berber, *a.g.e.*, s. 136-137, 143.

⁹¹ Şevket Tüylüoğlu - Hamza Çeştepe, “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, İçinde: S. Taban - M. Kar (Ed.), Ekin Kitabevi, s. 35, Ankara 2004.

Harrod-Domar büyüme modeli, toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkileri açıklayarak ekonominin büyüme hızını belirlerken, iki kavrama dayanmaktadır: marjinal tasarruf oranı ve sermaye-hasıla katsayısı. Bir ekonomide büyüme oranı; marjinal tasarruf oranı ile pozitif, sermaye-hasıla katsayısı ile negatif yönlü ilişki içindedir. Yani bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyük ise ve sermaye-hasıla katsayısı ne kadar küçükse, o ekonominin büyüme hızı o derece büyük olacaktır. Bir başka ifade ile, yatırım miktarı tasarruf hacmine eşit $S = I$ olduğunda marjinal tasarruf eğilimi ile sermaye-hasıla katsayısı tarafından belirlenen oranda ekonomi büyüyecektir.⁹² Domar modelinin üç temel kavramı vardır:

- (a) Tasarruf Eğilimi,
- (b) Sermaye / Hasıla Oranı,
- (c) Sermayenin Ortalama Verimliliği.⁹³

Domar modelindeki basitleştirici varsayımlar şöyledir:⁹⁴

a. Ekonomi dışı kapalıdır. Bu varsayımla Domar, dikkatleri özel sektör yatırımlarının kapasite artırıcı etkisi üzerine çekmektedir.

b. Ekonomide gecikmeler yoktur. Yani üretimdeki bir artış aynı anda yatırım harcamalarını artırmakta, yatırım harcamalarındaki artış da aynı anda gelir artışına yol açmaktadır.

c. Ekonomi tam istihdam denge seviyesindedir.

Bu modele yönelik bir takım eksiklikler ve eleştiriler getirilmiştir. Harrod-Domar iktisadi büyüme modelinde, Keynes'de görülen eksiklik bu modelde de mevcuttur. Beşeri sermaye (nitelikli emek) ve teknolojik yenilik kavramları yoktur, sadece sermaye kavramını üretim artışını sağlayan araç olarak görülmüştür. Bu model gelişmiş ülkeler için kurmuşlardır. Bu modelde kullanılan kavramlardan olan tasarruf eğilimi, sermaye hasıla

⁹² Zeynel Dinler, *a.g.e.*, s. 371.

⁹³ (a) *Tasarruf Eğilimi*: Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır ve tasarruf eğilimi, *ortalama tasarruf eğilimi* (S/Y) ve *marjinal tasarruf eğilimi* $\Delta S/\Delta Y$ olarak ikiye ayrılır. Modelde ortalama tasarruf $\Delta S/\Delta Y$ eğiliminden hareketle tam istihdam gelir seviyesinde $I = S$ eşitliği için gerekli olan yatırım miktarının belirlenmesinde ve marjinal tasarruf eğiliminden hareketle yatırım harcamalarından kaynaklanacak gelir artışının hesaplanmasında (α çarpan katsayısının değerinin ($k=1/Y$) belirlenmesinde) yararlanılmıştır. (b) *Sermaye/Hasıla Oranı*: Sermaye katsayısı olarak da adlandırılan sermaye-hasıla oranı, ekonomideki mevcut sermaye stokunun (K), tam istihdam üretim miktarına (Y) oranıyla bulunur. K/Y olarak hesaplanan ortalama sermaye - hasıla oranı, bir birim üretim için gereken sermaye ihtiyacını gösterir. (c) *Hasıla - Sermaye Oranı (Sermayenin Ortalama Verimliliği)*: Sermaye - hasıla oranının tersine, hasıla - sermaye oranı yada sermayenin ortalama verimliliği denir ve Y/K ile gösterilir. Bu oran, ekonominin sahip olduğu tam istihdam gelir seviyesinin mevcut sermaye stokuna bölünmesiyle bulunur. Örneğin bir ekonomide 10 TL'lik üretimde bulunmak için 40 TL'lik bir sermaye mali gerekiyorsa, ($K/Y=4$), sermayenin ortalama verimliliği $Y/K = 10/40$ yani % 25 olur. Sermayenin ortalama verimliliği üretim kapasitesinin yada ekonominin üretim gücünün belirlenmesinde sıkça kullanılan bir araçtır. Sermayenin ortalama verimliliği için geçerli olan bu açıklamalar işgücünün ortalama verimliliği (Y/N) için de geçerlidir. E. D. Domar, "a.g.m.", s. 139-143. Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁹⁴ Erdoğan Alkin, *a.g.e.*, s. 174-184; Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 423-425; Metin Berber, *a.g.e.*, s.136-137.

oranı ve sermayenin verimliliğini hesaplamak zordur. Çünkü bunlar soyut kavramlardır. Modelde sabit katsayılı üretim fonksiyonu kullanıldığı için, büyüme çok iyimser olarak sisteme etki eden parametrelerin dengeyi sağlayacak şekilde kendiliğinden oluşmasına bağlıdır ki; burada ciddi eleştiriler almışlardır. Ayrıca, sermaye-hasıla oranının sabit kabul edilmesi yine iktisatçılar tarafından eleştiri getirilmiştir. Ayrıca bu durum sürekli bir dengesizlik manasına gelmektedir. Harrod-Domar büyüme modelinde, dış tasarruflara hiç değinilmemiştir. Modelde büyümenin ortaya çıkmasında yaratılan hasılanın içeriğinde bir değişken olarak dış tasarrufların olmayışı bir eksikliklerdir. Ayrıca modelde, nötr teknolojik gelişme oranından bahsetse de, ülkenin elindeki teknolojik durumun koşullarına ve özelliklerine, bununla birlikte teknolojinin büyüme üzerindeki hızlandırıcı etkisine değinilmemiştir.⁹⁵ Bu modelde sermaye üretim artışını sağlayan tek faktör olarak düşünülmüş, nitelikli emek ve teknolojik gelişmeler yok sayılmıştır. Emek miktarının sınırsız olduğu varsayımı altında azalan verimler kanununun içermediğinden kısa vadeli bir büyüme analizi olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Tasarruf eğilimi ve sermaye-hasıla oranının kısa ve uzun dönemler itibarıyla birbirine eşit ve sabit kabul edilmesi yanlış bir varsayımdır. Sermaye oranının sabit kabul edilmesi üretim faktörlerinde bir ikame durumunun ve teknolojik gelişmenin olmadığı anlamına geldiğinden, modelin en önemli eksik yanını oluşturmaktadır.⁹⁷

8. Nicholas Kaldor'un İktisadî Büyüme Modeli

Nicholas Kaldor 1958 yılında iktisadî büyümeyi analize eden "*büyüme-yi karakterize eden temel faktörler*" adlı çalışmasında sanayileşmiş birkaç ülkenin ekonomisini inceleyerek şu yaklaşımı getirmiştir; "*üretim büyüme haddi ile sermaye ve işgücü arasındaki ve faktör fiyatları ile nisbi gelir payları arasındaki ilişkilerin uzun vadede sağladığı intizam*" olarak kabul eder.⁹⁸ Burada üretim sürecini bir büyüme göstergesi olarak değerlendirmişti. Post-keynesyen ekolün en önemli temsilcilerinden olan Kaldor'un ekonomik büyüme konusunda değişik görüşler ortaya koymuştur. Kaldor, ekonomik sistemin farklı davranışlar sergilemesinde ekonominin talep yönünün anahtar konumunda olduğunu kabul eder.⁹⁹

Kaldor, Harrod'un görüşünden destek alarak, sabit bir sermaye-hasıla oranına erişmek için hızlandırıcı ilkesine gerek olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹⁵ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁶ Hakan Sarıbaş - Fuat Sekmen, *Türkiye'nin Muasır Medeniyete Ulaşma Çabası*, Değişim Yayınları, 1. Basım, s. 70, İstanbul 2008.

⁹⁷ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 136-137.

⁹⁸ William H. Branson, *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*, Çev: İ. Kanyılmaz, 1. Basım, Alfa Yayınları, s. 564, İstanbul 1995.

⁹⁹ Murat Çetin, "Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği (1981-2007)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XI, Sayo: I, s. 358, 2009.

¹⁰⁰ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 141.

Kaldor'un Harrod modelinden farklı kılan, gerçekleşen sermaye-hasıla (v), gerekli sermaye-hasıla oranı (v_1)'den küçük olursa, yatırımlar artar, verimlilik artar ve hasıla büyümesinin artacağını belirtmiştir.¹⁰¹ Kaldor'a göre, Harrod modelinde iktisadi dengeden giderek uzaklaşıldığını kendi modelinde ise böyle bir durumla karşılaşmayacağını savunur ve oluşturduğu büyüme süreci Solow'daki büyümeye benzer şekilde kararlı ve devamlılığı olan bir durumdur. Yani, geliştirdiği teknik gelişme fonksiyonu gereğince yatırımlar sürdükçe büyümede kesintisiz bir şekilde sürdürülebilecek bir süreçtir.¹⁰²

Kaldor "*Capital Accumulation and Economic Growth (1962)*" çalışmasında büyüme dengesini etkileyen 6 önemli madde olduğunu varsaymaktadır:

1. Üretim sürecinde iki önemli üretim faktörünü temel alır. Bunlar emek ve sermayedir.
2. Teknolojik ilerleme sürekli değildir.
3. Genel bir rekabet kuralı vardır.
4. Tüm kârlar tasarruf edilirken, tüm ücretler tüketilir.
5. Sermaye ve emek birbirini sıkı bir şekilde tamamlamaktadır.
6. Sınırsız bir emek arzı bulunmaktadır. Bu da sabit bir ücreti sağlamaktadır.¹⁰³

Kaldor, sanayileşmeyi iktisadi büyümenin itici motoru olarak gördüğü KEG (Kaldor's Engine of Growth) teorisini ortaya koymuştur.¹⁰⁴ Bu durumu gelişmiş Batı ülkelerinde 1950-60 dönemlerini kapsayan testlerle sınama yapmıştır. Bu testler doğrultusunda iki temel görüş ve denklem ortaya koymuştur. Bu denklemlerden birincisi, imalat sanayindeki (verimlilik) büyüme ile toplam GSYİH büyümesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu öngörmektedir. Kaldor, imalat sanayindeki büyüme ile ekonomideki verimlilik artışı arasında (Verdoorn denklemi)¹⁰⁵ veya ekonominin (istihdam artışı sağlayan) büyümesi arasında güçlü bir ilişkisinin olduğunu öne sürmektedir. Kaldor, elde ettiği diğer ikinci önemli sonuçta, imalat sanayi istihdamındaki artışların verimliliği olumlu yönde,

¹⁰¹ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰² Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 141-142.

¹⁰³ Nicholas Kaldor, "Capital Accumulation and Economic Growth", UNESCO/SS/PED/6/, *Seminar on The Programming of Economic Development*, s. 176-222, Paris, November 1962.

¹⁰⁴ Nicholas Kaldor, "A Model of Economic Growth", *The Economic Journal*, Vol: 67/268, s. 596-624, 1957; İbrahim Arısoy, "Türkiye'de Sanayi Sektörü - İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi", *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni* 2008/1, s. 11, Ankara, Ocak 2008, (www.tek.org.tr).

¹⁰⁵ Verdoorn denklemi, emeğin prodüktivitesindeki artışla üretimin büyüme oranı arasında bir ilişkinin olduğunu ampirik olarak kanıtlamaya çalışır. Kaldor'da, emek başına ürünün büyümesi (d_y/y_d), kişi başına sermayenin büyüme oranına (d_k/k_d) bağlanmaktadır. (d_y/y_d) = (d_k/k_d) burada $h > 0$ 'dan büyük olmalıdır. Bu denklem teknik ilerlemenin göstergesidir (Arısoy, 2008:11; Çetin, 2009:359; Parasız, 2003:173) Verdoorn Yasası, imalat sanayindeki verimlilik büyümesi imalat sanayindeki üretim büyümesinin bir fonksiyonudur ve aralarında pozitif bir ilişkiye dayalıdır. Bu ilişki birikimli nedensellik sürecidir. Verimlilik büyümesi ile talep arasında sıkı ve organik bir ilişkisi vardır. Talebi de belirleyen üç unsuru vardır; tüketim, yatırım ve net ihracattır (Kaynak: 2009:146).

imalat sanayi dışında kalan istihdamdaki artışların ise verimliliği olumsuz yönde etkileyeceği varsayımını ortaya koymaktadır.¹⁰⁶

9. W.W. Rostow'un İktisadî Büyüme Modeli

W. W. Rostow, 1960 yılında yayınladığı “*The Stages Of Economic Growth (Les Etapes de la Croissance Economique)*” adlı kitabında ekonominin gelişme süreci bakımından bütün toplumları izleyen¹⁰⁷ bir teori ortaya koymuştur. Rostow, bir iktisat tarihçisi olarak, Amerikan askeri ve dış politikası üzerine çalışırken geliştirdiği bu kuramın “*ekonomik büyüme ve modern tarih hakkında bir teori*” olduğunu belirtmektedir. Bütün toplumların iktisadi gelişmelerini tarihsel açıdan ele alırken, çeşitli ülkelerin toplumsal yapısını 18. yüzyılın sonlarından 1960'lara kadar uzanan bir süreç içerisinde toplumsal gelişmelerini incelemiştir. Rostow, ülkelerin iktisadi açıdan tanımlanmalarını mümkün kılan *beş gelişme-büyüme aşamasını* belirlemiştir.¹⁰⁸

1. Geleneksel Toplum Dönemi,
2. Kalkışa Hazırlık Dönemi,
3. Kalkış Dönemi,
4. Olgunluğa Yöneliş Dönemi,
5. Kitle Tüketimi Dönemi.

Rostow'un çalışmasında önem arz eden bölüm, kalkış safhasıdır. Bu dönemde ekonomide net yatırımlar ve tasarruflar milli gelirin %10'lar mertebesinde üstüne çıkmaktadır. Örneğin, yine bu safhada modern bir yapının oluşturulması, sosyal, politik ve hukuki alanlarda çağdaş olarak politikaların hayata geçirilmesi sürecidir. Japonya 1875'de bu döneme girerken, ABD ise, 1830-1860'larda girmiş, İngiltere bu döneme 1783-1802 döneminde, Rusya ve Kanada 1890-1914 döneminde, Hindistan ve Çin ise 1952'lerde ve Türkiye ise 1937'de girmiştir.¹⁰⁹ Rostow, milletlerin zenginliğine ulaşmasındaki süreci gösteren bu aşamaları fakirlikten zenginliğe geçiş süreçleri olarak değerlendirmektedir. Günümüzde ise, Kitle Tüketimi Dönemi safhasında ise, “*muasır medeniyet seviyesinin*”¹¹⁰ tüm özelliklerini görmemiz mümkündür. Bu dönem ABD için 1913'de Henry Ford'un seri otomobil üretimine geçmesiyle başlamıştır. Batı Avrupa ve Japonya ise 1950'lerden sonra bu döneme girmişlerdir. S. Kuznets'in W. Rostow'un teorisine ciddi eleştirileri olmuş, bunları kısaca belirtmek ge-

¹⁰⁶ İbrahim Arisoy, “a.g.m.”, s. 11; Murat Çetin, “a.g.m.”, s. 359.

¹⁰⁷ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁰⁸ Orhan Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 29-31; Philip Kotler-Somkid Jatursıptak-Suivit Maesincee, *Ulusların Pazarlanması*, Çeviren: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, No: 489, s. 86-87, İstanbul 2000; İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹⁰⁹ Walt Whitman Rostow, *The Stages Of Economic Growth: A Non-Communist Economist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge, First Edition, s. 65, 1960; Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 96.

¹¹⁰ Hakan Sarıbaş-Fuat Sekmen, *a.g.e.*, s. 23.

rekirse; “Dönemler arasında bir analitik bağlantı belirlenmeli ve gelişim ona göre açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Her safhanın birtakım özellikleri belirlenerek ona göre artış veya azalışı belirleyen ölçülebilir özellikler ortaya konmamıştır. Ayrıca bir safhanın bir özelliği yine sadece o safhaya özgü bir nitelik taşımaktadır”¹¹¹ görüşlerini eleştiri olarak belirtmiştir. İktisadî büyümenin motoru olarak, tasarruf oranları ve sermaye-hasıla toplamının bir sonucu olarak görmüştür. Ancak tek başına dönüşüm halindeki bir ekonomik yapı için bu durum uygun değildir. Modelde, beşeri sermaye kavramı da dışarıda bırakılmıştır. Bu bakımdan ciddi bir eksiklidir. Kalkış aşamasına kadar insanın çevre ile ilişkilerine hiç değinilmemiştir. Bunun yanında, bir ülkenin hangi aşamada olduğunun saptanması ve tek tip büyüme modeli ortaya koyarak bütün ülkelerin taklitçi bir batı modelini uygulayacağı¹¹² görüşü ciddi eleştiri almıştır.

10. Neo-Klasik İktisadî Büyüme Modelleri

10.1. R. Solow’un İktisadî Büyüme Modeli

Neo-klasik büyüme teorisinin çıkış noktasını Solow (1956) ve Swan (1956)’ın iki ayrı makalesindeki ampirik çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Solow iktisadi büyüme modelini, dört değişken şeklinde ortaya koymak mümkündür: Gelir (Y), fiziksel - maddi sermaye (K), emek (L) ve bilgi ya da işgücü etkinliği (A). t zamanındaki üretim fonksiyonu:¹¹³

$$Y(t) = F [K(t), A(t), L(t)] \quad (1.14)$$

Neo-klasiklerin temel amacı, gelir düzeyini veri olarak fiyat mekanizmasını kullanarak, piyasanın ve fertlerin davranışlarını düzenleyen bir araç olduğunu ispatlamaya çalışırken, tam rekabet piyasası çerçevesinde oluşturulan varsayımlar içerisinde normatif nitelikte büyüme modeli şeklinde ortaya konmuştur.¹¹⁴ Bu büyüme modelinin normatif nitelikte oluşunun nedeni, dengelerin optimal ve etkin olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁵ Neo-Klasik Büyüme Modeli, ekonominin tam istihdama ulaşmasında gerekli olan dinamik şartları oluşturmaktır. Aslında Neo-klasikler, Keynes’in ekonomik görüşlerine olan tepkilerinden beslenerek ortaya koydukları görüşlerdir.¹¹⁶ Bu modelin temelinde, sermaye stoku ile verimlilik fonksiyonu bulunmaktadır. Emek birimi başına giren girdi ve çıktı arasındaki ilişkiyi göz önünde tutmaktadır. Kişi başına sermaye

¹¹¹ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 98.

¹¹² İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹³ Robert M. Solow, “Technical Change and the Aggregate Production Function”, *Review of Economics and Statistics*, No: 39-3, s. 312, August 1957.

¹¹⁴ Bernard Guerrien, *Neo-Klasik İktisat*, Çev: E. Tokdemir, İletişim Yayınları, 1. Basım, s. 138, İstanbul 1991.

¹¹⁵ Bernard Guerrien, *a.g.e.*, s. 54.

¹¹⁶ M. A. Yülek, “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 6, s. 89-105, Nisan 1997.

miktarı ne kadar hızlı büyürse, reel GSMH ve kişi başına gelir o kadar hızlı büyüyecektir.¹¹⁷ Model, azalan verimler kanunu işlediğinden, büyümeyi belirleyen temel unsurlar; teknolojideki değişme ve nüfus artış hızıdır. Ancak bu iki unsur modelin dışından belirlenmektedir.¹¹⁸

Bu fonksiyona göre üretim (hasıla), bu girdilerin artan bir fonksiyonudur ve veri sermaye-işgücü düzeyinde üretim, teknolojik yenilik ve değişimler (A'daki transformasyon) yoluyla artırılmaktadır. Üretim fonksiyonu, sermaye ve işgücü girdisine göre ölçeğe göre sabit getirilidir.

Neo-klasik büyüme teorisi şu varsayımlara dayanmaktadır.

1. Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir (azalan verimlere dayalı).
2. Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.
3. Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır.
4. Faktörler arası ikame olanaklıdır.
5. Nüfus dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümektedir.¹¹⁹

Solow büyüme modeli; tasarrufun, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin zaman içinde çıktının büyümesini nasıl etkileyeceği ortaya koymaktadır.¹²⁰

Devlete ekonomik hayatta sınırlı bir rol verilmiştir. Ayrıca modelin diğer varsayımları şöyledir:

- Model, tek sektörlü bir ekonomik yapıyı ele alır.
- Tek mal nedeniyle dış ticaret söz konusu değildir.
- Teknolojik değişimler tamamen dışsaldır.
- Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit koşullarını taşımaktadır.
- Emek ve sermaye için azalan verimler geçerlidir.
- Tam rekabet ve tam istihdam şartları geçerlidir.
- Üretim faktörlerinin ikamesi mümkündür.
- Faktör piyasaları kusursuz bir şekilde işlemektedir.
- Yakınsama hipotezi geçerlidir.
- Tasarruf sahipleri ile yatırımcılar aynı kişilerdir.¹²¹

Neo-klasik teorisinin iki temel öngörüsü bulunmaktadır. Bu modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye - işgücü ve kişi başına gelir değerleri doğru orantılıdır. Yani daha çok tasarruf eden bir ülke daha az tasarruf edene oranla durağan halde sermaye yoğun ve daha zengin olacaktır. Ancak tasarruf oranındaki artış durağan haldeki büyüme hızına etki etmemektedir. Model, azalan verimlerle ifade edildiğinden, model du-

¹¹⁷ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 131.

¹¹⁸ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 125; Mustafa Bulut, "Yatırım İlişkisinin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği", T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009/388, s. 26-27, Ankara.

¹¹⁹ Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Berahi Sermayenin Yeri", *Ank. Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, s. 207-230, Ankara 1998.

¹²⁰ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 143.

¹²¹ Charles I. Jones, *İktisadi Büyümeye Giriş*, Çeviri: Sanlı Ateş - İsmail Tuncer, Literatür Yayınları, s. 18-19, İstanbul 2001; Metin Berber, *a.g.e.*, s. 142-143.

rağan hale geldiğinde iktisadi büyümeyi belirleyen temel unsur; “teknolojideki değişme” ve “nüfus artış hızıdır.”¹²² Diğer taraftan, bu iki unsur model içerisinde belirlenmemekte ve dışsal olarak katılmaktadır. Neo-klasik büyüme modeli, Harrod-Domar modelinin aksine sürdürülmesi çok zor olan ve denge şartlarına bağlı olmayan, devletin müdahalesine gerek duymayan ve beşeri sermaye unsurunu içselleştiren dengeli bir büyümeyi amaçlamıştır. Standart neo-klasik piyasa koşullarında, çıktı düzeyinin sermaye ve emek girdisi tarafından belirlendiği, azalan verimlerin ve ölçeğe göre sabit bir getirinin olduğunu varsaymaktadır.¹²³

Neo-klasik büyüme modeli, iktisadi büyümeyi üretim fonksiyonundan hareketle tanımlamakta ve ekonomik büyümeyi üretim fonksiyonunun yukarıya doğru kayması şeklinde açıklamaktadır. Solow’a göre; tek sektörlü standart neo-klasik iktisadi büyüme modelinin temel varsayımları; ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu, sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmadığı¹²⁴ varsayımına dayandırılmaktadır. Ayrıca kısa dönemde tasarruf eğiliminde meydana gelen artışlar, birim emek başına sermaye ve birim emek başına geliri geçici olarak arttırır, uzun dönemde büyüme üzerindeki değişikliğine yönelik etkisi olmayacaktır.¹²⁵ Modeldeki, teknolojik gelişme, emek arttırıcı teknolojik gelişme niteliğinde olup, bu tür teknolojik gelişme büyümeyi sağlarken, birim başına sermaye ihtiyacının da karşılanmasını gerektirmektedir. Nüfus artışının emek ya da etkin emek başına düşen sermaye stokunun düşeceğini ve üretimi azaltıcı etkisi olduğunu belirtir. Bu anlamda, nitelikli beşeri sermaye ile iktisadi büyüme ilişkisini tam olarak açıklayamamışlardır.¹²⁶ Neo-klasik büyüme modeli ampirik ve teorik çalışmalarda, uzun süre hâkim olmuş fakat ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılığı açıklamakta yetersiz kalmıştır. Neo-klasik büyüme teorisinin, iki sonucu bulunmaktadır. Birincisi, teknik ilerleme olmazsa, iktisadi büyümenin olmayacağı, ikincisi ise, tasarruf oranında bir yükselmenin büyüme üzerinde şokun durumu kadar etkili olacaktır.¹²⁷

11. İçsel (Endojen) İktisadi Büyüme Modelleri

Neo-klasik iktisadi büyüme modeli, 1980’lerin ikinci yarısında geliştirilen ve büyüme literatürüne önemli katkı yapan içsel (son dönemde yeni geliştirilen) büyüme modellerini kendine temel alan teorik ve uygulamalı iktisatçıları derinden etkilemiştir. İçsel büyüme teorilerinin temel belirleyi-

¹²² Hakan Sarıbaş - Fuat Sekmen, *a.g.e.*, s. 70.

¹²³ Mustafa Bulut, *a.g.e.*, s. 26.

¹²⁴ R. M. Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol: 70, s. 65-94, 1956.

¹²⁵ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 114-115.

¹²⁶ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 164-165; Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 89.

¹²⁷ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 136.

cileri, büyümeyi içerden sağlatan, besleyen ve kendi iç dinamikleriyle oluşan bir süreçtir.¹²⁸ İçsel büyümeden anlaşılması gereken, iktisadî büyümenin iktisadi yapının kendi içinden kaynaklanan faktörlerin bir neticesidir.¹²⁹

Bu temel belirleyicileri özetle şöyle belirtebiliriz, eğitim, sağlık ve teknoloji politikasının yanında o ülkenin sahip olduğu kültürel, sosyal ve diğer özellikleri içsel büyümenin temel esasları arasında yer almaktadır. Ülkenin kendine has özelliklerinin getirdiği tesadüfler aracılığıyla araştırma ve geliştirme faaliyetlerine neden olur. Bu durum yeni mamullerin ortaya çıkmasına sebep olur, daha etkin üretim yöntemleri ile farklı dizayn ve üretim süreçlerini ortaya çıkartmaktadır. Sonuçta Schumpeter’de görülen iktisadi büyüme sürecinin benzer özellikleri gerçekleşmiş olacaktır.¹³⁰ İçsel büyüme modellerinde, kısa dönemde hasılanın büyüme hızı ve uzun dönemde gelirin durağan durum düzeyinin belirleyicisi olarak yatırım hızı, özellikle de makine yatırımı, alt yapı ve beşerî sermayeye yapılan yatırımın olduğu önem arz etmektedir.¹³¹

Bu bağlamda, iktisadî büyümenin iki temel ve yeni görüşü üzerinde durulur. Birincisi, “bilgi birikimi” ve ikincisi ise “beşerî sermayedir.”¹³² İçsel büyüme teorileri, birikime (bilgi, sermaye, teçhizat-donanım vb.) yönelik sabit kazançlar üzerine kurulmuştur. Tasarruf ve yatırım tercihleri, uzun dönem etkinlik durumu iktisadî büyüme oranını etkileyebilmektedir. Bu anlamıyla iktisadi yapı geniş ölçüde dışsallık, eğitim, öğretim ve fiziki sermaye oluşumu konusunda devlet müdahalesinin güçlü ve gerekli olmasını sağlar. Bu bağlamda içsel büyüme modelleri, farklı ülkelerdeki büyüme oranlarının, neden sürekli olarak farklı olabileceğini açıklayan bir teori olması, “yakınsama hipotezinin” uygulanma durumunu çürütmesi açısından ve sonuçta bazı ülkelerin sürekli fakir kaldığının da bu içsel büyüme teorileriyle açıklanabilmesinden dolayı önemlidir.¹³³

İçsel büyüme teorilerini genel olarak iki kategoride incelemek mümkündür:

1. Taşma (spillover) Modelleri: Arrow (1962), Romer (1986) ve Lucas (1988).¹³⁴

¹²⁸ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 170,172-173.

¹²⁹ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 127.

¹³⁰ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 174-175.

¹³¹ İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 175-185.

¹³² İlker Parasız, *a.g.e.*, s. 175.

¹³³ David Begg-Stanley Fischer-Rudiger Dornbusch, *İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, s. 532, İstanbul 2010.

¹³⁴ Kenneth Arrow, “The Economic Implications of Learning by Doing”, *Review of Economic Studies*, Vol: 29, s. 155-173, June 1962; Paul M. Romer, “Increasing Returns and Long Run Growth”, *Journal of Political Economy*, Vol: 94, No: 5, s. 1002-1037, October 1986; Robert Lucas, “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, Vol: 22, No: 1, North-Holland, s. 3-42, February 1988.

2. ARGE Modelleri: Romer (1987:1990) ve Grossman ve Helpman'ın (1990:1991).¹³⁵

Birinci modelde (yayılma-taşma modeli); Arrow (1962), Romer (1986) ve Lucas (1988)'in öncülük ettiği taşma (spillover) modelleri, bir ekonomide teknolojinin özel araştırma etkinlikleri ve beşeri sermaye birikimi tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Varsayım olarak teknoloji, beşeri sermaye birikimi ve firmaların araştırma faaliyetleri sonucunda üretilir. Bu modeller; Solow modelinin dışsal olarak aldığı teknolojiyi içselleştirerek¹³⁶ aynı zamanda eksik rekabet, aşırı kâr gibi teorik sorunları da firmaların kâr motivasyonu sonucu yaratılan teknolojiye bağlamakla ortadan kaldırmaktadır. İkinci modelde ise büyümenin kaynağı yeni teknolojilerdir. Teknolojik yenilikler içseldir. Beşeri sermaye dışsal bir faktördür. İçsel büyüme modellerinde ortak olan görüş, büyümenin belirleyicilerinin çok sayıda olduğu ve bunların sistem içinden belirlendiğidir. Bununla birlikte, büyümenin sürükleyicisi ya da motoru olarak yazarlar farklı konuları ön plana çıkartmaktadırlar. Bu çerçevede ele aldıkları ana faktör açısından içsel büyüme teorileri dört yaklaşım etrafında toplanabilir.¹³⁷

1. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas).
2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer).
3. Kamu Politikası Modeli (Barro).
4. ARGE Modeli (Grossman ve Helpman, Aghion ve Howitt, Jones).

Bu modelin büyümesini etkileyen üç sektör ve dört önemli girdi bulunmaktadır.¹³⁸ *Büyümeyi Etkileyen Sektörler;*

- a. ARGE sektörü,
- b. Ara-mallar sektörü,
- c. Tüketim malları sektörüdür.

Büyümeyi Etkileyen Girdiler;

- a. Sermaye malları (K).
- b. Emek (L).
- c. Beşeri Sermaye ($H = H_A + H_Y$), (Resmi ve Özel Eğitim).
- d. Teknoloji düzeyidir (A).

Bu modelin en önemli sektörü olan ARGE sektöründe L ve K kullanılmaz. Sektörde *artan verim yasası* geçerlidir. Teknoloji sınırsız büyüyebilir.

¹³⁵ Paul M. Romer, "Crazy Explanations for the Productivity Slowdown", NBER Macroeconomics Annual 1987, edi: S. Fischer, Cambridge MA, USA, s. 56-57; Paul M. Romer, "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, Vol: 98, No: 5, Part: 2, s. 71-102, October 1990; Gene Grossman ve Elhanan Helpman, "Trade, Knowledge, Spillovers and Growth", *NBER Working Paper Series*, No: 3485, Cambridge MA, s. 1-12, October 1990; Gene Grossman ve Elhanan Helpman, "Innovation and Growth in the Global Economy", Cambridge, MA: MIT Press, s. 43, USA 1991.

¹³⁶ Hakan Sarıbaş-Fuat Sekmen, *a.g.e.*, s. 71.

¹³⁷ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 176.

¹³⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 130.

mektedir. Yeni teknolojilerin patenti, ara-malları sektöründe sadece bir tekel firmaya, “sermaye malları” üretimi için satılır. Tüketim malları sektöründe tam rekabet koşulları vardır. Firmaların kârı sıfırdır. Mal varlıkları yoktur. Sektörde sabit verimler yasası geçerlidir.¹³⁹ Sanayileşmiş ülkelerde sürekli büyümeyi ölçmek için birçok teori ortaya atılmıştır, ilk ve en basit olanı AK diye bilinen modeldir.¹⁴⁰

İçsel Büyümenin Neo-Klasik Büyümeden Farklılıkları:

1. İçsel büyüme teorileri, ekonomik büyümenin iktisat içi faktörlerden kaynaklandığını öne sürmektedir.

2. Teknolojik gelişme içsel büyüme teorilerinde içsel bir değişken olarak ele alınmaktadır.

3. İçsel büyüme teorisi, artan verimleri dikkate almaktadır. Romer’e göre, üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak çıkan bilgi, sadece o şirket için değil ekonominin genelinde de verimlilik artışı sağlar.

4. İçsel büyüme teorisi tam yakınsamayı reddetmektedir.

5. Uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde, Neo-klasik modelde ihmal edilen eğitim düzeyi, kamu politikaları, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranları, yönetim şekli, sağlık, enflasyon ve yatırım oranları gibi birçok ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler etkilidir.

6. İçsel büyüme teorilerinde optimal büyüme oranının yakalanmasında devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴¹

11.1. Paul Romer’in İktisadî Büyüme Modeli

P. M. Romer’e göre ise iktisadî büyümenin kaynağı “bilgi”dir. Bilginin üretime katkısı yeni tasarım ve yeni teknolojiler üreten ARGE faaliyetleri olmaktadır.¹⁴²

Teknolojik ilerleme de iki temel durum göze çarpmaktadır; birincisi, günümüzde ekonomik performansı etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmakta, bu özelliği ile de verimlilik artışları ya da iktisadi büyümenin en önemli dinamiklerinden sayılmaktadır, ikincisi de, teknolojik ilerleme devletin ya da üretim biriminin ekonomik karar verici mekanizmaları yoluyla sağlanmaktadır.¹⁴³

¹³⁹ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 132-133.

¹⁴⁰ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 183; Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 122-125. AK modeli, $Y = AK^\alpha L^\beta$ şeklindeki Cobb - Douglas üretim fonksiyonunun genişletilmiş halidir. $\alpha + \beta = 1$ (ölçeğe göre getirilenin sabit olması) sonucunda, $\alpha = 1$ olması, denklemi şöyle yazabiliriz; $Y = AK$ olur. Bu durumda, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği sabit teknoloji (A) düzeyine eşittir. Burada K, fiziki ve beşeri sermayenin toplamından ibarettir. AK modeli, sermaye stoku artarken, sermayenin azalmayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur (Berber, 2006:183; Ünsal, 2007:239-241).

¹⁴¹ Metin Berber, *a.g.e.*, s. 173-174.

¹⁴² P. M. Romer, “Endogenous Technological Change”, *Journal of Political Economy*, Vol: 98, No: 5, Part: 2, s. 79, October 1990, s. 79.

¹⁴³ P. M. Romer, “a.g.m.”, s. 72-73.

Romer'in modelinde "uzun dönem büyümenin motoru teknolojik yenilikler içselleştirilmiştir. Bu yeniliklerin kaynağı bilgi, bilginin kaynağını da beşeri sermaye olduğu"¹⁴⁴ temeline dayandırılmıştır.

P. M. Romer'e göre, teknolojik değişme, ekonomik büyümenin temeli ni oluşturmaktadır. Teknolojik değişme, sermaye birikimini özendirici bir rol oynamakta ve bu iki unsurun etkisiyle işgücü başına üretken çıktının artmasına imkân sağlamaktadır. Devletin sağlayacağı piyasa teşvikleri ile firmaların piyasada rekabet şartlarına bağlı olarak yeni teknolojik ürünleri ve teknolojik değişimleri temel alan bir politika kendiliğinden oluşacağından daha kaliteli ürün piyasaya çıkacak ve talebi bir şekilde canlandırarak, pazar ve büyüme artış trendine girecektir.¹⁴⁵

P. M. Romer, büyüme kaynağının temeli ni ve büyüme modelini 4 temel unsura dayandırmıştır:

1. Büyümenin motoru yeni geliştirilen teknolojik altyapılar ve gelişmelerdir.
2. Bu teknolojiler ekonominin kendi içsel bir yapısı sonucunda oluşur.
3. Yeni tasarım ve ürünler kolay ulaşılabilen ya da kısmen ulaşılabilen mallardır.
4. Beşeri sermaye dışsal kaynaklı bir faktördür.¹⁴⁶

Beşeri sermaye dışsal bir faktördür. Paylaşım ve kullanım engeli (rivalrous good) olan bir maldır.¹⁴⁷ Romer'in büyüme modelini kısaca şöyle bir yorum yapmak yanlış olmaz. "Nitelikli emeğin (H), bilginin (B) ve teknolojik yeniliklerin (A) uzun dönem büyüme ile ilişkilerini gösterme çabaları açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Sanal ilişkiler üzerine kurulu olması gerçekçi ekonomik ilişkileri anlamakta ve yorumlamakta yetersiz kalmıştır. Nitelikli emek, büyümeyle ilgili değer yaratan unsur olarak karşımıza çıkmakta ve verimliliğin kaynağı olarak görülmektedir."¹⁴⁸

11.2. R. Lucas'ın İktisadî Büyüme Modeli

R. Lucas ise büyümeyi içsel bir etken olarak beşeri sermayeye dayandırmıştır.¹⁴⁹ Büyüme üzerinde diğer etkenler olarak, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik değişiklikleri belirtmiştir.¹⁵⁰ Lucas eğitim ve dolayısıyla beşeri sermaye, teknoloji üretme ve üretilmiş teknolojiyi daha kolay benimsemesi ve kullanabilmesi sayesinde ekonomik büyümenin temeli ni oluşturacağı görüşünü baz almıştır. Lucas, tek sektörlü bir ekonomide fiziksel sermaye ile birikim ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Nüfus di-

¹⁴⁴ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴⁵ P. M. Romer, "a.g.m.", s. 71-102.

¹⁴⁶ P. M. Romer, "a.g.m.", s. 78-88.

¹⁴⁷ P. M. Romer, "a.g.m.", s. 74-75.

¹⁴⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴⁹ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁵⁰ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 111.

namîği dışsal olarak alınmakta, ayrıca paraya dayalı değişim olgusu ve mali piyasa dinamiğinin etkisi de dışlanmaktadır.¹⁵¹

Robert Lucas'da Solow'un düşüncesinden etkilenerek geliştirdiği iktisadi büyüme konusunda beşeri sermayenin önemini vurgulayan modelinde, beşeri sermaye birikimi (sabit bir oranda yatırım sabit bir getiriyi sağlar düşüncesi) fiziksel sermayeden daha önemli olduğu tezini öne sürmüştür.¹⁵² Ona göre insanı eğitmek için yapılan yatırımlar, pozitif dışsallıklar yaratarak, ölçüğe göre artan getirinin oluşmasını sağlar. Ekonomi durağan durum dengesinde ise, kişi başına büyüme oranı, kişi başına beşeri sermaye büyüme oranına eşitlenecektir.¹⁵³ Lucas'ın birtakım varsayımları şöyledir:

1. Ekonomi kapalıdır ve tam rekabet piyasası ile çalışmaktadır.
2. Ekonomik karar birimleri gelecekteki fiyatlar konusunda rasyonel beklentilere sahiptir.
3. Ekonominin teknolojisi, ölçüğe göre sabit getirilidir.
4. t anında üretime ayrılan işgücü (ya da eşdeğer olarak çalışma saati) sayısı $N(t)$ 'dir. $N(t)$ 'nin büyüme oranı dışsaldır: λ
5. Kişi başına reel tüketim, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır.
6. Fiziksel sermaye birikimi Solow modelinde olduğu gibi kişilerin tüketimi yerine tasarruf etmeleri suretiyle olmaktadır.
7. Modelde, beşeri sermaye birikimi, kişilerin çalışma yerine eğitimi - okulu tercih etmeleri sonucu gerçekleşmektedir.
8. İşçi başına üretim fonksiyonunun büyüme üzerinde yarattığı sonuçlar açısından incelendiğinde, beşeri sermaye birikimine ayrılan zaman $(1-u)$ ile beşeri sermaye düzeyindeki değişme (Δh) arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıdır. Bu ilişki doğrusaldır.
9. Modelde, beşeri sermayeden kaynaklanan verimlilik artışı sınırsız olduğundan artan verimler yasaasına tabidir.¹⁵⁴ Her iki sektördeki beşeri sermaye birikimi sanayi sektöründeki ileri teknoloji ürünü olması münasebetiyle, ortalama bir beceri düzeyine bağlıdır.

$$\Delta h / h = g_h = (1 - u)^{155}$$

Lucas'ın modelindeki beşeri sermaye büyüme hızının $(1-u)$ olması, Solow'un ekonomik düşüncesinden etkilenmesi nedeniyle, teknolojik ilerleme hızının θ olmasına benzeyen bir durumdur. Dolayısıyla her iki modelde benzeşen argümanlar bulunmaktadır. Örneğin Solow modelin-

¹⁵¹ Robert Lucas, "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Vol: 22, No: 1, North - Holland, s. 3-6, February 1988.

¹⁵² Robert Lucas, "a.g.m.", s. 17-18.

¹⁵³ Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 220-221.

¹⁵⁴ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁵⁵ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 111-118; Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 130-132.

deki teknolojik ilerlemenin (t_d) beşeri sermaye (h) ile teknolojik gelişme hızının (g) ise beşeri sermaye büyüme hızı (g_h) ile aynı özelliklere göre nitelendirildiği bir modeldir.¹⁵⁶

Lucas'ın modelinin, Solow'un modelinden etkilendiği ve enstrümanları değiştirdiği açıktır. Lucas, gerçekte bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu da belirtmiş, hükümetlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturup büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır.¹⁵⁷ Uzun dönem büyümenin kaynağı beşeri sermayedir. Bununla birlikte, teknolojik yenilikler ve sermaye mallarının da büyümenin üzerinde doğrudan ve organik bir etkisi vardır.¹⁵⁸ Beşeri sermaye birikimi sabit bir oranda sabit bir getiri ile artmaktadır. Beşeri sermayenin dışsal etkisi nedeniyle, fiziksel sermayenin negatif getirisini telafi ederek, fiziksel sermaye birikimini arttırmaktadır. Böylece iktisadi büyüme süreci devam etmiş olmaktadır.¹⁵⁹

11.3. R. J. Barro'nun İktisadi Büyüme Modeli

Barro, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri: Ülkeler Arasında Bir Ampirik Çalışma (*Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*)" adlı çalışmasında iktisadi büyümenin temel faktörlerini şu şekilde belirlemiştir:¹⁶⁰

1. Beşeri sermaye seviyesinin yüksekliği,
2. GSMH'nın seviyesi,
3. Verimlilik oranı,
4. Hükümet harcamaları
5. Hukuksal düzen,
6. Avantajlı dış ticaret hadleri,
7. Yatırım Oranları,
8. Bölgesel Değişkenlikler.

Barro'nun genişletilmiş neo-klasik büyüme modeline göre ekonomik büyümeyi şöyle formüle etmek mümkündür:¹⁶¹

¹⁵⁶ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 111-118; Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 220-221; Mustafa Bulut, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁷ Muhsin Kar - Hüseyin Ağır, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme: Nedensellik Testi", *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 181-190, Kocaeli - Derbent 2003. (<http://www.bilgiyönetimi.org/cm/pages/mkl-gos.php?nt=234>).

¹⁵⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵⁹ Muhteşem Kaynak, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁶⁰ Robert. J. Barro, "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study", *NBER Working Paper Series*, No: 5698, Cambridge, MA, s. 14-23, August 1996.

¹⁶¹ Robert. J. Barro, *a.g.e.*, s. 11.

$$D_Y = f(Y, Y^*) \quad (1.15)$$

D_Y = Kişi başına çıktının büyüme hızını,

Y = Şimdiki kişi başına çıktı düzeyinin durumu,

Y^* = Uzun dönem durağan - dengedeki kişi başına çıktı düzeyini belirtir.

Barro, özel sektörün kaynakları kullanmadaki yetersizliği ve üretken-sizliği ile kamu mallarını üretmede yetersiz kalması sonucunda, devletle-rin özel harcanabilir geliri vergilendirerek, iktisadi büyümeyi etkileyen kamu kaynakları ve yatırımlarının girdilerini sağlarken, özel sektör üre-tim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabilmesi, fert başına gelir ve tüketim artışına katkı sağlar, böylece devlet üretimde bizzat bulunarak, refah dağılımını ve kamu hizmetlerini herkesi kucaklayacak şekilde ulaştırılmayı amaçlamaktadır.¹⁶²

Barro'ya göre, iyi bir hukuk düzeni, daha az yolsuzluklar, düşük enf-lasyona dayalı hükümet politikaları, ortalama insan ömrünün uzaması, düşük doğurganlık oranları, ilk ve orta öğretimin artması, dış ticaret dengesinin iyileşmesi kişi başına reel GSYİH artışına katkı sağlar. Büyü-meye olumlu katkı sağlar.¹⁶³

Barro'ya yapılan eleştiriler ise, Keynes'in kamu harcamaları kavra-mından etkilenmekle birlikte işlevine değinmiş olması, siyasi kararın iktisat politikalarındaki önemini vurgulamış olması olumlu olmakla birlik-te, kamu harcamalarını yapan devletin akılcı yatırım politikalarını oluş-turamaması iktisadi büyümenin önündeki en büyük engeldir.

11.4. Philippe Aghion ve Peter Howitt'in İktisadi Büyüme Modeli

Philippe Aghion ve Peter Howitt'e göre, büyümenin kaynağı olarak, ARGE sektöründe gerçekleşen "*dikey teknolojik yenilikler*"dir.¹⁶⁴ Eski ürünler yok olurken yerine yenisi olan ürünler sürülür. Böylece "*yaratıcı tahrip*" süreci işlemektedir.¹⁶⁵ Aghion-Howitt tarafından geliştirilen eksik rekabet niteliği taşıyan ürün niteliği modeli içsel büyüme modellerinde önemli yer tutmaktadır.¹⁶⁶

Aghion ve Howitt'in modeli üç temel özellik taşımaktadır. Birincisi, aksak rekabet sürecinde büyümedir. Rekabetçi piyasaya dayalı büyüme modellerinde teknolojik süreç yayılma etkisiyle gerçekleşirken, aksak re-kabet piyasası altında tekelci kârların cazibesine kapılan firmaların AR-GE sektörü yatırımları yoluyla oluşmaktadır. ARGE sektörü olarak ica-dın ara malının niteliğini artırma düzeyi ne kadar yüksek olursa büyü-

¹⁶² Robert. J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", *NBER Working Paper Series*, No: 2588, Cambridge, MA, s. 7-11, May 1988.

¹⁶³ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁶⁴ P. Aghion - P. Howitt, "A Model of Growth Through Creative Destruction" *Econometrica*, Vol: 60, No: 2, s. 323-351, March 1992.

¹⁶⁵ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁶⁶ Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 263.

mede o derecede hızlı olmaktadır. Bu varsayım altında, tekel gücüne sahip icat eden kişi bir yıllık süre zarfına (patent süresi sona erene) kadar monopolcü güç olarak piyasada söz sahibi olur.¹⁶⁷ İkincisi, yaratıcı yıkım kavramıdır. Buna bağlı olarak teknolojik yeniliklerin yıkıcı yapısı nedeniyle, ürünlerin bir yaşam devresi vardır ve bu devreyi tamamlayan ürünler ortadan kalkar, yerini yenileri alır. Üreticinin tekeli konumu, yüksek kâr oranı sağlamaktadır. Bu durum büyüme üzerinde temel etkidir. Üçüncüsü ise süreksizliktir. Teknolojik yapı süreksiz bir özellik gösterir. Özel nitelikli emek, teknolojik yenilikleri ve büyümeyi tetiklemektedir.¹⁶⁸

Araştırmacılara göre, iktisadî büyüme modelinin unsurlarını ve eleştirilerini özetle belirtmek mümkündür:

- Teknolojik yenilikler hem içseldir, hem de büyümenin kaynağıdır. Yeni teknolojileri özel emek üretmektedir (Ancak bu özel emek nasıl oluşmaktadır ve ne şekilde gelişmektedir model bu konuda bir bilgi vermemektedir).

- Büyüme oranı;

- i) yeniliklerin miktarı,

- ii) nitelikli işgücünün miktarı,

- iii) ARGE verimliliği ile ilişkilidir. Dolayısıyla, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını yeterince açıklayamamaktadır.

- Teknolojik yeniliklerin nedeni, rekabetçi firmaların "ARGE"ye verdikleri önem sonucunda ortaya çıkmaktadır.

- GSMH'nın büyüme oranı rastgeledir.

- Modelde 3 sektör bulunmaktadır;

- a) Araştırma sektörü,

- b) Aramalı-İcatçı Sektörü (Bilimsel yeni buluş ve teknolojik yenilik burada ortaya çıkar),

- c) Tüketim malı sektörüdür (Mesela modelde hizmetler sektörü saf dışı bırakılmıştır). Dolayısıyla, maliyetleri düşürücü yenilikleri göz ardı edildiğinden ve hizmetler sektörü büyümenin en önemli motoru durumundayken saf dışı bırakılması, bu büyüme modelini "*kısmi büyüme modeli*"ne dönüştürmüştür.

- Önemli bir durumda tüketimin marjinal faydası sabit tutulmuştur. (Hiçbir malın belli noktadan sonra sabit kalması mümkün değildir). Tüm toplumun tercihleri aynıdır (Burada biraz klasikçilerin etkisi fazladır).¹⁶⁹

11.5. Grossman - Helpman'nın İktisadî Büyüme Modeli

Grossman ve Helpman'nın iktisadî büyüme modelinde, bilgi sermayesi birikimi teknolojik gelişmenin önemli bir unsuru olarak belirlemiştir:

¹⁶⁷ Erdal M. Ünsal, *a.g.e.*, s. 264.

¹⁶⁸ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 142-143.

¹⁶⁹ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 140,144.

Buna göre, teknoloji, “bir bilgi sermayesi aracıdır”,¹⁷⁰ teknolojiyi bir mal olarak düşünen yazarlar, iki tip mal örneği geliştirmişlerdir;

1. Teknolojiyi paylaşım engeli olmayan bir mal olarak görmüşler,
2. Teknoloji kısmen engellenebilen (Patent, telif hakkı vb. yoluyla kolayca el değiştirilmesine engel olunan) bir maldır.¹⁷¹

Modelde birtakım varsayımlar yapılmıştır; Tasarruflar, ARGE için harcanır. ARGE'nin iki temel amacı vardır:

- i) Üretim maliyetini düşürmek,
- ii) Yeni ürün üretmek. ARGE sonucu bulunan teknolojik yenilik sayesinde tekel kârı (aşırı kâr) elde edilir.¹⁷²

Dolayısıyla piyasada bir tekel yapısı vardır. Küresel rekabet arttığında bu tekel kârlarının düşeceğini, teknolojik yeniliklerin azalacağını belirtmekle birlikte (rekabet şartları, firmaları yeni buluşlar yapmaya zorlar) bu yeniliğe adapte olamayan firmaların piyasadandan çekilmesi tekrar kârları eski seviyesine getirir. Burada kâr beklentileri ve oranı, piyasaya girecek firma sayısını belirlemektedir. Piyasadaki ürünler birbirlerini tam ikame edemezler. Piyasaya giriş koşulları ücret miktarlarını belirlemektedir. Ürünlerin fiyatları, ücret oranının bir fonksiyonu şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁷³

Küçük bir ülkede teknolojik yenilikler ve dış ticaret sayesinde çok hızlı büyüebilmektedir. Büyük ülkeler ARGE'ye daha çok kaynak ayırırlar. Hem teknolojik yenilikler, hem de büyüme daha hızlı olacaktır. Dolayısıyla daha çok nitelikli emeğe sahip olan ülkelerde daha hızlı büyüme görülmektedir.

ARGE çabaları ve teknolojik gelişmişlik farklılıklarına göre oluşan kıyaslamalı üstünlük sonucu dış ticaret yapısı şekillenir. Bu analize göre, ülkeler ticaret yapmaz, firmalar dış ticaret yapar.¹⁷⁴ Modele üç önemli eleştiri getirmek mümkündür; birincisi, küresel rekabet kalkınca tekel kârlarının azalacağından, teknolojik yeniliklerin de azalacağından bahsedebilirler, oysa küresel çapta meydana gelen rekabet oranı arttıkça, teknolojik yeniliklerinde sayısı artmaktadır. İkincisi, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük teorisi yaklaşımını benimsemişler, ancak günümüzde ticareti devletler değil, şirketler yapmaktadır. Üçüncüsü de, ürün, faktör ve sermaye piyasalarında fiyatların eş zamanlı olarak belirlendiği yaklaşımı da geçersizdir.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Gene Grossman - Elhanan Helpman, “Trade, Knowledge, Spillovers, and Growth”, *NBER Working Paper Series*, No: 3485, Cambridge MA, s. 4, October 1990.

¹⁷¹ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁷² Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁷³ Gene Grossman - Elhanan Helpman, “Innovation and Growth in the Global Economy”, *Cambridge*, MIT Press., s. 517-526, USA 1991.

¹⁷⁴ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 143-150.

¹⁷⁵ Hasan Gürak, *a.g.e.*, s. 150.

12. G. Becattini'nin İktisadî Büyüme Modeli (Sanayi Bölgeleri Modeli)

Giacomo Becattini'nin iktisadî büyüme modelinde Marshall endojen kalkınma anlayışına göre bölgesel aktörler (devlet, firma, müşteri, finansman kurumları ve pazar yapısı), kaynaklar ve resmî ve özel kurumlar birbiriyle etkileşim halinde olan bölgesel alt sistemleri oluşturmak için farklı düzeylerde birbirleriyle ilişki sistemi kurarak üretim sürecini oluşturur.¹⁷⁶ Söz konusu üretim sistemleri dört başlıkta ele alınmıştır. Bunları piyasa üretim sistemleri, yerel üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevre olarak ele almak mümkündür.¹⁷⁷ Çoğu İtalyan ekonomist gibi Becattini de, ilk olarak, sanayi geliştirme, yüksek oranda işbölümü ve özel sektöre dayalı sanayi bölgesi oluşturma düşüncesi ile sistemin verimliliğini ve üretkenliğini ele almış, Marshallian klasik ekonomik özelliklerine dayalı olarak sanayi bölgesi çalışmalarının, iktisat ile diğer disiplinler arasında işbirliğini bir bütün oluşturacak şekilde sağlayıp, bir bölgenin ve sanayinin iktisadî büyümesi üzerindeki önemini vurgulamıştır.¹⁷⁸

13. D. Meadows'un İktisadî Büyüme Modeli (Roma Kulübü Modelleri - 1972)

Roma kulübü üyelerince ortaya konan ciddi bir tespit de, ülkelerin iktisadî büyümeyi gerçekleştirme adına çevresel tahribata sebebiyet vermeleri üzerine; bilinçsizce kaynak tüketimleri sonucunda hava kirliliği artmakta olması, enerji kaynaklarının hızla azalmakta olması, doğa tahribatının artması, ekolojik dengenin bozulması ve hızlı nüfus artışı gibi nedenler¹⁷⁹ büyümeyi tehdit ederken, sürdürülebilir kalkınmanın önünde ciddi engeller yaratmasıdır. Roma kulübü çevre ve hava kirliliğinin iktisadî büyümeyle ilişkisini ortaya koymuşlar, bu değişkenlerin arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.¹⁸⁰ İşte bu nedenlerle, 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan "*Büyümenin Sınırları*" başlıklı rapor yayınlanmıştır.¹⁸¹ Meadows model çalışmasında, ülkelerin te-

¹⁷⁶ Murat Çetin, "Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış", Erciyes Üniversitesi, *İ.İ.B. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 4-7, Ocak-Haziran 2005.

¹⁷⁷ Murat Çetin, "a.g.m.", s. 4.

¹⁷⁸ Giacomo Becattini, *The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion*, s. 8-9, Geneva 1990.

¹⁷⁹ Yalçın Acar, *a.g.e.*, s. 115-116; Cafer Unay, *Genel İktisat*, Ekin Kitabevi, 2. Basım, s. 230-232, Bursa 2000.

¹⁸⁰ Catia Cialani, "Economic Growth and Environmental Analysis", *Journal of Economic Studies*, Vol: 18, No: 5, Emerald Group Publ., s. 568-577, 2007.

¹⁸¹ Levent Aksu, *a.g.e.*, s. 236; Ömer Faruk Çolak - İbrahim Tokatlioğlu (editör) ve diğ., *İktisada Giriş*, Gazi Kitabevi, s. 695, Ankara 2007. Donella ve Denis Meadows ekolojik projeler hazırlamak için "*büyümenin sınırları*" modeli hazırlanmıştır. Bu çalışmaların hedefini, demografik yapılar, iktisadi üretim kapasitesi, besin maddelerinin üretimi, doğal kaynak ve hammaddelerin kullanımı ve çevre kirliliği gibi değişkenlerin iktisadi büyüme süreçleri üzerindeki etkilerinin ölçülmesi oluşturmaktadır. Bu modelde, uluslararası ticari ilişkiler ve ti-

mel politikaları iktisadî büyümeyi amaçlamasından dolayı dünyadaki doğal kaynakların sınırlı ve (bazılarının) yenilenemez olduğundan, bu büyüme sürecinin bu sabit kaynaklarla karşılanmasının mümkün olması nedeniyle büyümenin yavaşlatılması gerektiği görüşünü ortaya atmıştır.¹⁸² Bu konuda sıfır büyüme yaklaşımı ortaya konmuş, çok fazla çevre kirlenmesi, aşırı nüfus artışı ve kanserleşen kentleşme yapıları, yaşam kalitesinin düşmesi, sosyo-psikolojik yapıda bozulmalar vb. durumların önüne geçmenin GSMH'da sıfır büyüme ile sağlanabileceğini öne sürmüşlerdir.¹⁸³

Daha sonraki çalışmalarda büyümenin sınırları konusunda, dünyadaki nüfus artışı sorunu ve çevresel yaşam (ekolojik) dengesinin bozulması konusu, karamsar ve tedirgin edici düşünce doğrultusunda neo - Malthus'cu bir nitelik kazanmıştır.¹⁸⁴ Bu bağlamda geliştirilen çalışmalarda, iktisadî büyüme yalnızca uzun dönemde değil, yakın bir gelecekte sınırlara ulaşılabileceğinden "kıyamet senaryoları" üretilmektedir.¹⁸⁵ Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde, iktisadî büyüme sorunu sadece iktisadî yapı sorunu değil, siyasal, sosyal, hukukî ve çevresel yaşam yönü ağır basan uluslararası çapta ciddi bir sorun niteliği kazanmaktadır. Burada iktisadî büyümenin sosyal ve ekonomik maliyetleri ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁶

Sonuç

İktisadî büyüme olgusu ve alanı, geçmişte ve gelecekte olması muhtemel makro iktisadî yapının konularını yöntem ve metotlarıyla ele alıp incelemektir. Bu dinamik incelemede ilk olarak büyümeye etki eden faktörler objektif olarak ele alınır, sonra ekonomiye yapılacak müdahaleleri ortaya koyarak, büyüme sorunlarının çözümüne imkân sağlayan politikalar oluşturulur. Burada sorulacak önemli birkaç soru bulunmaktadır. Türkiye'nin yukarıda belirttiğimiz üzere, geçmişte hangi iktisadî ekolün büyüme modelini tercih etmiştir ve gelecekte nasıl bir iktisadî büyüme modelini benimsemesi gerekmektedir? Bunun yanında ciddi bir soru daha karşımıza çıkıyor; ekonomik yapıda milli iktisadî büyüme modeli mi benimsenmeli, yoksa küresel zihniyete dayalı ve tamamen dışa açık kapitalist bir büyüme modelini mi tercih etmemiz gerekir?

carete liberalizasyon politikaları, nüfus hareketlerinin biçimleri, iklimsel özellikler, politik süreç ve kurumlaşma ve düşünme mekanizmaları ayrıca dikkate alınmamaktadır. Verilerin özel anlamlarından hareketle nüfus büyümesinin çok tehlikeli boyutlara vardığı sonucuna ulaşmakta ve büyümeyi "süper tehlike" olarak adlandırmaktadır. (Kartal, 2007:115-124).

¹⁸² Ersan Bocutoğlu - Metin Berber - Kenan Çelik, *Makro İktisada Giriş*, Derya Kitabevi, 5. Baskım, s. 242-243, Trabzon 2006.

¹⁸³ David Begg - Stanley Fischer - Rudiger Dornbusch, *İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, s. 533, İstanbul 2010.

¹⁸⁴ Levent Aksu, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁸⁵ Ömer Faruk Çolak - İbrahim Tokatlıoğlu (editör) ve diğ., *a.g.e.*, s. 695.

¹⁸⁶ Robert Engelman - Christopher Flavin, "Kusursuz Fırtına", *Dünyanın Durumu 2009*, *The Worldwatch Institute*, Çeviren: Ayşe Başçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 12-17, 2009.

Bu sorular çok daha uzar gider, yukarıda değişik iktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki görüşlerini, önerilerini ve eksik yanlarını analiz ederek ortaya koymaya çalıştık. Sonuç kısmında bu sorduğumuz sorulara cevap aramak ve yukarıda belirtilen iktisadi ekollerin görüşleri doğrultusunda, Türkiye ekonomisinde geçmişten günümüze kadar ki uygulanagelme durumları, bu makaleyi yazma amacımızı ve iktisadi büyüme adına önerilerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

Yukarıda belirtilen bu iktisadi ekollerin görüşleri doğrultusunda gelecekte Türkiye'nin milli bir iktisadi büyüme modelini oluşturarak, büyüme konusunda uygulanması gereken politikaların belirlenmesi konusunda analiz ve öneri yaparak, kalıcı stratejik politikalarla bu dengesiz ve dalgalı büyüyen yapıya çözüm önerileri bulmak gerekmektedir. Bu konuda bize referans olacak, yakın tarihimizde iktisadi hayatımızda kullandığımız *M. Kemal Atatürk'ün* benimsediği "*millî iktisat modeli*" rehber oluşturacaktır.¹⁸⁷ Dünyada pek çok ülke millî iktisat modelini ekonomik yapısında kullanmaktadır. Bunların başında Çin geliyor, Rusya, Hindistan vs. bu ülkeleri çoğaltmak mümkündür.

İktisadi büyüme teorileri, birbirlerinden ayrıldıkları bazı noktalar bulunmasına karşın, birbirlerinin zıttı olmaktan çok, tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin taleple ilgili hususları hesaba katan ve dengeli büyümenin şartlarını ortaya koyan Harrod-Domar modelinde, arz yönlü teorilerle bir zıtlık ya da çekişme saptamak mümkün değildir. Benzer şekilde, Türkiye'deki büyüme -yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi- içsel büyüme teorilerinden çok, "*dışsal*" denilen modellerle daha uyumlu gibi görünmektedir. Ama bundan hiçbir zaman içsel büyüme modellerinin teorik planda çürütüldüğü sonucu çıkartılamaz. Türkiye sermaye/emek oranının düşük olduğu, gelişmekte olan bir ülke olduğundan, bilgi ve verimlilik artışına gerek olmaksızın, sırf eksik olan sermaye stokunun tamamlanmaya çalışılması (yatırım yoluyla), iktisadi büyümede başlı başına sıçrama yaratabilir. Bilgi ve verimlilik faktörlerinin iktisadi büyümedeki önemi, herhalde ancak optimal sermaye/emek oranına ulaşıldıktan sonra daha iyi anlaşılabilir. Bu husus ile Solow'un neo-klasik dışsal modelinde "*durağan durum*" diye adlandırdığı durum arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu da, içsel ve dışsal büyüme arasında kanımızca bir uzlaşmayı temsil etmektedir. Büyüme oranlarının gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran genellikle daha yüksek oluşu da belirtilen bu hususlarla uyum halindedir. Gelişmiş ülkelerin büyümesinde eskiden belki hem sermaye (dışsal) hem de bilgi (içsel) faktörleri aynı derecede önemliydi. Fakat gelişme tamamlandıkça optimal sermaye/emek oranlarına ulaştıklarından, artık büyümede sermaye fak-

¹⁸⁷ Levent Aksu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve İktisadi Devletçilik Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:158, s. 61-94, İstanbul, Eylül-Ekim 2005.

törünün etkisi azalabilir. Bu da doğal olarak, onların büyüme oranının yüksek olmaması sonucunu doğurabilir. Ancak bu noktada, ilginç bir şekilde, teorik iktisadın değeri ve iktisadın sayısal yaklaşımdan ibaret olmaması gerektiği herhalde daha iyi anlaşılmaktadır.

Günümüzün küreselleşmiş dünyasında bazı toplumların neden zenginleştiği, bazı toplumların da neden fakirleştiğinin anlaşılması bağlamında, iktisadi büyüme kaynakları incelenirse, bir dünya ekonomik sorunu olan gelir ve refah artışı dağılımındaki eşitsizliğine de çözüm getirecektir. Türkiye ekonomisinde büyüme koşulları, gerek ülke ekonomisinin yapısından kaynaklanan, gerekse uygulanan makro ekonomik kararlardan ve de dünyanın küresel ekonomik yapısında meydana gelen konjonktür değişimleri sonucunda büyüme oranları tam bir istikrara ve dengeye kavuşmamış olmasından kaynaklanır. Türkiye ekonomisi trend yapısı incelendiğinde dünya konjonktüründen kaynaklanan kriz ve sıkıntılardan ciddi olarak etkilendiğini görmekteyiz. İktisadi büyüme açısından önemli olan, büyüme hızlarında görülen istikrardır. Büyümenin istikrarlı olması, yatırım kararlarının etkin bir şekilde yapılmasını sağlayarak, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi ölçeğinde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sürecinin içine girememesinde pek çok faktörün etkisi bulunmakla birlikte, yurt içi tasarruf ve yatırımların yeterince oluşturulamamasıdır. Bunun için makro iktisat politikası yapıcılarını içerideki ve dışarıdaki etkileri en aza indirecek maliye ve para politikalarını uygulamaya koyarak, uzun soluklu stratejik bir devlet politikasını gündeme getirmelidir. Türkiye’de 1923-2013 dönemini kapsayan 90 yıllık dönemde iktisadi büyüme hızlarında görülen istikrarsızlık durumu son derece ciddi bir görüntü arz etmiştir. Türkiye’deki büyüme sürecinin planlanmasında ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı, Harrod-Domar-Singer Modeli baz alınarak hazırlanmıştır.¹⁸⁸ Türkiye’nin büyümesinde arz yönlü sebeplerden çok talep yönlü sebepler daha baskın görünmektedir. Talep unsurunun büyümedeki

¹⁸⁸ E. Tokgöz, “Türkiye’de İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri”, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, Ed: Ahmet Şahinöz, İmaj Yayınevi, s. 3-50, Ankara 2001. Harrod - Domar tarzı büyüme modelleri kapalı bir ekonomi için analiz edilerek tanımlanmıştır. Bu modelde, sermaye/hasıla oranı sabit varsayılmaktadır. Marjinal sermaye hasıla oranı büyümenin belirlenmesindeki en önemli unsurdur. Harrod - Domar Modeli’nde her an bozulabilecek bir dengeden bahsedilir. Buna “*Bıçak Sırtı Denge*” adı verilmiştir. Dengenin her an bozulabilecek şekilde olmasının nedeni ise ekonomik birikimlerin her an değişecek şekilde olması ve buna bağlı olarak hızlandırılan mekanizmasının çakışmasıdır. Harrod büyüme modeli dengeli ve aynı karar bir büyümeden bahseder. Dengeli ve aynı karar bir büyümenin olabilmesi için girişimcilerin üretimle ilgili aldığı kararlara bakarak büyüme oranını belirlemeye çalışır (Alkin, 1987:172-187; Kaynak, 2009:66-88). Standart bir Harrod - Domar büyüme modelinde büyüme tanımsal olarak aşağıdaki gibi belirlenmektedir; $g = \left(\frac{s}{\theta}\right) - \delta - n$ Denklem’de g büyüme oranını; s tasarruf oranını; θ

marjinal sermaye/hasıla oranını; δ amortisman oranını ve n nüfus artış hızını göstermektedir. Diğer değişkenlerin veri olduğu bir ortamda büyümeyi artırmanın tek yolu tasarrufları artırmak olarak görülmektedir. F. Yağcı, “Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963 and Construction of A Five - Sector Plan for 1963 - 1977”, DPT, Ankara 1979.

önemi aynı zamanda Harrod-Domar büyüme modelinin öngördüğü bir şeydir ve bu sonuç onunla uyum halindedir. Daha sonra keynesyen iktisat politikalarına devam edilmiştir.

1980 sonrası dışa açık bir iktisadi büyüme modeli benimsenmiştir. Planlı dönemlerin başladığı 1960'lar ile 1970'lerin ilk yarılarında iktisadi büyüme hızının istikrarlı ve yüksek bir artış seviyesinde olduğu süreçler olarak dikkat çekmektedir. 1970'lerin sonundan, 1980'lerin ortalarına kadar büyümedeki istikrarsızlık önem arz eder hale gelmiştir. Bu istikrarsız yapı yüksek büyüme hızlarına imkan vermezken, iktisadi daralmalar çokça görülmeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan küresel boyutta görülen ekonomik krizler kapitalizmin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. *Kapitalizmin 350 yıllık süreci incelendiğinde kriz, krizden çıkış ve büyüme, tekrar kriz şeklinde bir fasit daire özelliği göstermiştir.*¹⁸⁹

1979'da A. Lewis ve T. W. Schultz'a Nobel ekonomi ödülü getiren çalışması¹⁹⁰ incelendiğinde, küresel ekonomi gelişmekte olan ülkelerde yarattığı olumsuz etkileri bertaraf edecek "planlı kalkınma stratejilerinin" ayakları yere basacak şekilde ideolojik olmaktan öte milli değerler doğrultusunda hazırlamayı gerekli kılmaktadır. Son elli-altmış yıldır iktisadi büyüme ve kalkınma kavramı temelinde, devletler refah ve yaşam standardının yükseltilmesi konusu üzerinde önemle durmaya başladıkları; bir plan doğrultusunda hedef, vizyon ve politikaların belirlendiği süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küresel iktisat politikaları bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin "kalkınma politikalarının" ortadan kaldırılmasına ve bununla birlikte, "milli iktisat stratejisinin" oluşturulmasına asla imkân sağlamamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler önemli bir dönemeç aşamasında olup, dünyada dolaşan "sıcak para emisyonunun" ülkeleri sanki kalkınmış gibi, refah seviyesi getirmiş gibi "kandırıcı geçici refah artışı" yarattıyorsa da, aslında bu bir küresel ekonominin oyunudur. Bir ülkenin kalkınması ve büyümesi "reel sektör üretim" yapılanmasıyla sürdürülebilir, verimli ve etkin şekilde bir üretim zincirinin oluşturulmasına bağlı olarak, toplumun tüm katmanlarına sağlayacak adil gelir dağılımı uçurumunun düzeltilmesiyle oluşur. Bu bağlamda, ülkenin ekonomisinde "istikrar, büyüme ve kalkınma" çok önem arz eden konulardır. Bütün makro iktisat politikalarının temel amacı, toplumsal refahı geliştirmek ve iktisadi kalkınmayı sağlamaktır. Birbirini tetikleyen bu üç önemli konunun sağlıklı bir şekilde işlevsellik kazanmasıyla, o ülkenin diğer ülkeler nazarında ileri çıkmasına imkân sağlamaktadır. Ancak gözlerden kaçan bir nokta da şudur; iktisadi büyümedeki artış adil gelir dağılımını düzeltemez ve refah artışını sağlayamaz. Bunun için hukuki, sosyal, siyasi ve iktisadi politikala-

¹⁸⁹ Metin Külünk, *Küreselleşen Dünya'da Türkiye*, Kum Saati Yayınları, s. 17, İstanbul 2006.

¹⁹⁰ 1979 Nobel ekonomi ödülü alan çalışma; "Dünya'da Yoksulluk ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınma Sorunu."

rın işlevsel şekilde bir bütünlük içerisinde “kalkınma plan ve politikalarıyla” uygulanırsa adil gelir dağılımı ve refahın yaygınlaşması sorununa bir çare olabilecektir. Milli ekonomi modeli bu soruna çare olabilecektir.

Türk ekonomisinde iktisadi büyüme koşulları, gerek ülke ekonomisinin yapısından kaynaklanan, gerekse iktisat politikası yöneticilerinin uyguladığı yanlış ekonomik kararlardan ve de dünyanın küresel ekonomik yapısında meydana gelen konjonktür (ve trend) değişimleri sonucunda büyüme oranları tam bir istikrara ve dengeye kavuşmamıştır. Türkiye, “büyüme sorununu” çözmeden, “kalkınma sorununa” çare üretmez. Önce üreteceksin sonra tüketeceksin... “büyümenin sırrı” burada yatmaktadır. Kaynaklarınızı üretmek için akılcı ve optimal iktisat politikaları oluşturup, daha sonra bunları reel sektöre aktaracaksınız. Tüm iktisat teorilerinin temelinde reel üretim esastır. Bu büyümenin ve iktisadın temel prensibidir.

Kaynaklar

Acar, Yalçın, *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Vipaş Yayınları, Bursa 2002.

Aghion, Philippe - Howitt, Peter, “A Model of Growth Through Creative Destruction” *Econometrica*, Vol: 60, No: 2, s. 323-351, March 1992.

Aghion, Philippe - Howitt, Peter, *Endogenous Growth Theory*, MIT Press, USA 1998.

Aksu, Levent, “Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Analizleri”, Sosyoloji Konferansları, 25. *Kitap*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji Metodoloji Araştırmalar Merkezi Yayınları, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.

Aksu, Levent, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Devletçilik İlkesi ve İktisadi Devletçilik Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 158, Eylül - Ekim, s. 61-94, İstanbul 2005.

Akyüz, Müfit - Ertel, Nesrin, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Dünya Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1990.

Alkin, Erdoğan, *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987.

Aktan, Coşkun Can, *Yeni İktisat Okulları*, Seçkin Yayınları, 1. Basım, Ankara 2004.

Arısoy, İbrahim, “Türkiye’de Sanayi Sektörü - İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2008/1, (www.tek.org.tr), Ankara, Ocak 2008.

Arrow, Kenneth, “The Economic Implications of Learning by Doing”, *Review of Economic Studies*, Vol: 29, s. 155-173, June 1962.

Barro, Robert J., “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, *NBER Working Paper Series*, No: 2588, Cambridge, MA, May 1988.

Barro, Robert J., "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study", *NBER Working Paper Series*, No: 5698, Cambridge, MA, August 1996.

Becattini, Giacomo, *The Marshallian Industrial District as a Socio - Economic Notion*, Geneva 1990.

Begg, David - Fischer, Stanley - Dornbusch Rudiger, *İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010.

Berber, Metin, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Basım, Trabzon 2006.

Bocutoğlu, Ersan - Berber, Metin - Çelik, Kenan, *Makro İktisada Giriş*, Derya Kitabevi, 5. Basım, Trabzon 2006.

Bocutoğlu, Ersan, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Murathan Yayınevi, 5. Basım, Trabzon 2012.

Branson, William H., *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*, Çev: İ. Kanyılmaz, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul 1995.

Bulut, Mustafa, "Yatırım İlişkisinin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği", T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009/388, Ankara 2009.

Cialani, Catia, "Economic Growth and Environmental Analysis", *Journal of Economic Studies*, Vol: 18, No: 5, Emerald Group Publ., s. 568-577, 2007.

Çetin, Murat, "Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s.1-14, Ocak - Haziran 2005.

Çetin, Murat, "Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği (1981 - 2007)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: I, s. 355-373, 2009.

Çolak, Ömer Faruk - Tokatlıoğlu, İbrahim (editör) ve diğ., *İktisada Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.

Deliktaş, Ertuğrul "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 92-113, İzmir 2001.

Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, 15. Baskı, Bursa 2009.

Domar, E. D., "Capital Expansion, Rate of Growth and Employment", *Econometrica*, Vol: 14, No: 2, s.137-147, 1946.

Domar, E. D., "Expansion and Employment", *American Economic Review*, Vol: 37, s. 34-55, March 1947.

Engelman, Robert - Flavin, Christopher, "Kusursuz Fırtına", *Dünyanın Durumu 2009*, *The Worldwatch Institute*, Çeviren: Ayşe Başçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 5-18, 2009.

Grossman, Gene - Helpman, Elhanan, "Trade, Knowledge, Spillovers, and Growth", *NBER Working Paper Series*, No: 3485, Cambridge MA., October 1990.

Grossman, Gene - Helpman, Elhanan, "Innovation and Growth in the Global Economy", Cambridge, MIT Press., s. 517-526, USA 1991.

- Guerrien, Bernard, *Neo-Klasik İktisat*, Çev: E. Tokdemir, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1991.
- Gürak, Hasan, *İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Yayınları, Bursa 2006.
- Han, Ergül, *İktisada Giriş 1*, Nobel Yayınları, 6. Basım, Ankara 2006.
- Harrod, R. F., "An Essay in Dynamic Theory", *Economic Journal*, Vol: 49, s. 14-33, 1939.
- Jones, Charles I., Çeviri: Sanlı Ateş - İsmail Tuncer, *İktisadi Büyüme-ye Giriş*, Literatür Yayınları, İstanbul 2001.
- Kaldor, Nicholas, "A Model of Economic Growth", *The Economic Journal*, Vol: 67/268, s. 596-624, 1957.
- Kaldor, Nicholas, "Capital Accumulation and Economic Growth", UNESCO/SS/PED/6/, *Seminar on The Programming of Economic Development*, s. 176-222, Paris, November 1962.
- Kar, Muhsin - Ağır, Hüseyin, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme: Nedensellik Testi", *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli - Derbent, s. 181-190, 2003. (<http://www.bilgi-yonetimi.org/cm/pages/mkl-gos.php?nt=234>).
- Kartal, Zeki, "Gelişme ve Ekolojik Modeller", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, No: 2, s. 115-124, Aralık 2007.
- Kazgan, Gülten, *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul 1991.
- Kaynak, Muhteşem, *Büyüme Teorileri Giriş*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- Kibritçioğlu, Aykut, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, Ankara 1998.
- Kotler, Philip - Jatusrıptak, Somkid - Maesincee, Suvit, *Ulusların Pazarlanması*, Çeviren: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, No: 489, İstanbul 2000.
- Kumcu, Ercan - Eğilmez, Mahfi, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul 2005.
- Külünk, Metin, *Küreselleşen Dünya'da Türkiye*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006.
- Lucas, Robert, "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Vol:22, No: 1, s. 3-6, North - Holland, February 1988.
- Mızrak, Nihal Y., "Yeni büyüme teorileri çerçevesinde iyi bir iktisadi tanımı nasıl yapılabilir? Niçin ve kimin için büyüme? Türkiye açısından teorik ve uygulamalı bir çalışma", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, İstanbul, Aralık 1997.
- Özgüven, Ali, *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Yayınları, İstanbul 1988.
- Özgüven, Ali, *İktisada Bilimine Giriş*, Filiz Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 1991.

- Parasız, İlker, *İktisadi Büyüme Teorileri*, Ezgi Yayınları, Bursa 2003.
- Ricardo, David, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çeviren: B. Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2008.
- Romer, Paul M., "Increasing Returns and Long Run Growth", *Journal of Political Economy*, Vol: 94, No:5, s. 1002-1037, October 1986.
- Romer, Paul M., "Crazy Explanations for the Productivity Slowdown", *NBER Macroeconomics Annual 1987*, edi: S. Fischer, s. 56-62, Cambridge MA, USA 1987.
- Romer, P. M., "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, Vol: 98, No: 5, Part: 2, s. 71-102, October 1990.
- Rostow, Walt Whitman, *The Stages Of Economic Growth: A Non - Communist Economist Manifesto*, Cambridge University Press, First Edition, Cambridge, 1960.
- Sarıbaş, Hakan - Sekmen, Fuat, *Türkiye'nin Muasır Medeniyete Ulaşma Çabası*, Değişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2008.
- Savaş, Vural, *Politik İktisat*, Beta Basım Yayın, 2. Baskı, İstanbul, Eylül 1994.
- Schumpeter, J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Books, London, UK. 1970.
- Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.
- Solow, Robert M., "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, Vol: 70, s. 65-94, 1956.
- Solow, Robert M., "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, No: 39-3, August 1957.
- Tokgöz, E., "Türkiye'de İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri", *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, Ed: Ahmet Şahinöz, İmaj Yayınevi, s. 3-50, Ankara 2001.
- Türkdoğan, Orhan, *Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Töre Devlet Yayınları, İstanbul 1981.
- Tüylüoğlu, Şevket - Çeştepe, Hamza, "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi", içinde: Taban, S. - Kar M. (Ed.), *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Ekin Kitabevi, Ankara 2004.
- Unay, Cafer, *Genel İktisat*, Ekin Kitabevi, 2. Basım, Bursa 2000.
- Ülgener, Sabri F., *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınları, 7. Basım, İstanbul 1991.
- Ünsal, Erdal M., *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayınları, 1. Basım, Ankara 2007.
- Yağcı, F., "Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963 and Construction of A Five - Sector Plan for 1963-1977", *DPT*, Ankara 1979.
- Yülek, M. A., "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", *Hazine Dergisi*, Sayı: 6, Nisan 1997.